

PISPALA

Pispalan - Tahmelan alueen rakennetun ympäristön
inventointi 2008 -2009

Väliraportti II

Miia Hinnerichsen
Pirkanmaan maakuntamuseo
Kulttuuriympäristöyksikkö

Kansi

Väriaiokuvat: Miia Hinnerichsen/ Pirkanmaan maakuntamuseo

Mustavalkokuvat: Tampereen museot/ Kuva-arkisto

Suunnittelu: Fereydoun Bahramnoori

Pispalan - Tahmelan alueen rakennetun ympäristön inventointi 2008-2009

Väliraportti II

1 Pispalan täydennysinventointi 2008-2009.....	4
1.1 Mitä on Pispala?.....	4
1.2 Täydennysinventoinnin lähtökohta ja tavoitteet.....	5
1.3 Rakennusinventoinnin toteutus	8
1.4 Inventoinnin vuorovaikutteisuus	9
1.5 Täydennysinventoinnin tuloksena syntyneet aineistot.....	10
1.6 Väliraportin II sisältö.....	12
KARTTALIITE 1: Pispala ja inventoitu alue kaupunkirakenteessa	14
2 Pispalan synty ja kehitys	15
2.1 Esihistoria	15
2.2 Historiallinen aika alkaa - Hyhkyn ja Pispalan kylät syntyvät.....	16
2.3 Agraarivaihe	16
2.4 Työväki saapuu alueelle.....	18
2.5 Rakentamisen huippukausi ja kaupunkiliitos.....	19
2.6 Sodan jälkeinen modernismi	21
2.7 Peruskorjauskokeilu ja voimakkaan uudisrakentamisen kausi.....	23
3 ALUE - Pispalan rakennettu kulttuuriympäristö.....	25
3.1 Katutilat, näkymät ja kaupunkikuva	25
3.2 Pispalan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet	29
3.2.1 Vallikadun varsi (2008/A1)	30
3.2.2 Pispankadun varsi (2008/A2)	30
3.2.3 Pispalanharjun varsi (2008/A3)	31
3.2.4 Rajaportinkadun varsi (2008/A4).....	32
3.2.5 Mäkikadun ja Rinnekadun ympäristö (2008/A5)	33
3.2.6 Pohjanmaantien varsi (2009/A1).....	34
3.2.7 Koukkarinkadun varsi (2009/A2)	35
3.2.8 Rimminkadun varsi (2009/A3).....	36
3.2.9 Mäkikadun ja Kannaksenkadun risteys (2009/A4).....	37
3.2.10 Mäkikadun varsi (2009/A5)	38
3.2.11 Erämiehenkadun varsi (2009/A6).....	39
3.2.12 Haulitornin ympäristö (2009/A7).....	41
3.2.13 Kannaksenkadun Päivölänkadun risteys (2009/A8)	42
3.2.14 Pispalan valtatie alku (2009/A9).....	43

4 KOHDE - Pispalalainen pihapiiri	46
4.1 Rakennukset ja niiden sijoittelu.....	46
4.2 Kasvillisuus, pihan pinnat ja rakenteet	47
5 RAKENNUS - Pispalan rakennustyytit.....	49
5.1 Tyypittelyn tarkoitus	49
5.2 1800- ja 1900-lukujen vaihteen rakennukset.....	50
5.3 1900-luvun alun rakennukset	52
5.4 1920-30-luvun rakennukset.....	53
5.5 Moderni rakennusperinne 1940-60-luku.....	54
6 Pispalan rakennetun ympäristön arvoista	56
6.1 Arvottamisen tarkoitus.....	56
6.2 Arvokäsityksistä yleensä	57
6.3 Pispalan rakennetun ympäristön arvottaminen	58
6.3.1 Rakennushistoria – historiallinen todistusvoima, estetiikka	59
6.3.2 Historia – historiallinen todistusvoima	62
6.3.3 Ympäristö, maisema ja kaupunkikuva.....	66
6.3.4 Kriteerit	67
6.4 Kulttuurihistoriallinen arvoluokitus ja toimenpidesuosituksset.....	68
6.4.1 ALUE - Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat alueet	71
6.4.2 KOHDE - Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat kohteet (pihapiirit).....	73
6.4.3 RAKENNUS - Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat rakennukset	75
Lähteet ja kirjallisuus	78

Liitteet

LUETTELO 1: Pispalan - Tahmelan alueen inventoidut kohteet 2008

KARTTALIITE 2: Pispalan - Tahmelan alueen inventoidut kohteet 2008

LUETTELO 2: Pispalan - Tahmelan alueen inventoidut kohteet 2009

KARTTALIITE 3: Pispalan - Tahmelan alueen inventoidut kohteet 2009, länsiosa

KARTTALIITE 4: Pispalan - Tahmelan alueen inventoidut kohteet 2009, itäosa

LUETTELO 3: Pispalan - Tahmelan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet 2008-2009

KARTTALIITE 5: Pispalan - Tahmelan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet, länsiosa

KARTTALIITE 6: Pispalan - Tahmelan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet, itäosa

KARTTALIITE 7: Pispalan - Tahmelan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat kohteet ja rakennukset, länsiosa

KARTTALIITE 8: Pispalan - Tahmelan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat kohteet ja rakennukset, itäosa

LUETTELO 4: Pispalan 2008 inventoinnin arvoluokituksen muutokset

1 Pispalan täydennysinventointi 2008-2009

1.1 Mitä on Pispala?

Pispala on tunnettu kautta Suomen ja siitä tiedetään enenevässä määrin myös ulkomailla. Pispala on muotoutumassa, ellei jo muotoutunut, käsitteeksi ja sen arvo on yleisesti tunnustettu. "Pispalalaisuus" määritellään tietynlaiseksi rakennetuksi ympäristöksi: historialliseksi työväen asuinalueeksi rinteelle vapaasti sijoiteltuine puurakennuksineen. Pispala on kuitenkin myös paljon muuta; enemmän kuin osiensa summa ja alati muutoksessa. Alueen tyhjentävä määrittely on mahdotonta. Tämä väli­raportti on laadittu Pispalan 2008-2009 täydennysinventoinnin pohjalta ja pyrkii kuvaamaan rakennetun ympäristön nykyisiä ominais­piirteitä ja arvioimaan niiden kulttuurihistoriallista merkitystä alueen historiallista taustaa vasten. Inventoinnissa ei ole tarkasteltu vain perinteistä ennen 1940-lukua rakennettua Pispalaa, vaan koko sen kehitystä ottaen huomioon myös moderni sotien jälkeinen aika.

Pispalassa luonnonympäristön tarjoama lähtökohta, maisema, rakennukset, tiestö, ihmiset ja toiminta liittyvät toisiinsa kiinteäksi, moniulotteiseksi ja aktiiviseksi verkostoksi. Rakennetun ympäristön arvoista puhuminen on siten vaikeaa ilman, että ymmärtää Pispalaa asuin­alueena, työpaikkana, läpikulkupaikkana tai vaikkapa vanhemmilta perittyinä omaisuutena, korjaushankkeena tai sijoituskohteena. Pispalalla on monet kasvot, mikä ilmenee hyvin esimerkiksi puhuttaessa Pispalasta: ei ole olemassa kaupunginosaa nimeltä Pispala, vaan Ylä- ja Ala-Pispala sekä Tahmela. Usein Santalahti ja Hyhkykin nivoutuvat arkikielessä osaksi Pispalaa. Alueella pitkään asuneet asukkaat puolestaan erittelevät Pispalaa paikkoihin, joita ovat vaikkapa Ylä-Voiman alue, Rajaportin seutu ja Pispalan Ahde. Kullakin alueella on oma karaktäärinsä, joka muotoutuu niin historiallisista faktoista, kuin ihmisten omista henkilökohtaisista käsityksistä. Tässä Pispalan 2008-2009 rakennetun ympäristön täydennysinventoinnin väli­raportissa käytämme nimeä Pispala kuvaamaan koko edellä kuvattua aluetta.

Pispala on määritelty valtakunnallisesti arvokkaaksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi Museoviraston ja Ympäristöministeriön vuonna 1993 laatimassa selvityksessä. Kyseisessä aineistossa on mainittu alueelta vain muutamia yksittäisiä rakennuksia. Joskus onkin vaikeaa nähdä yksittäiset rakennukset kokonaisuuden osina; on yleistä todeta Pispala arvokkaaksi

kokonaisuutena ja samalla sanoa, ettei yhdellä rakennuksella ole niin suurta merkitystä. Ilman vanhaa rakennuskantaansa Pispala ei kuitenkaan ole se kulttuurihistoriallinen alue, jota yleisesti arvostamme. Jokaisen vanhan rakennuksen säilyminen on siten tärkeää ja vastaavasti jokaisen rakennuksen purkaminen vähentää kokonaisuuden arvoa.

1.2 Täydennysinventoinnin lähtökohta ja tavoitteet

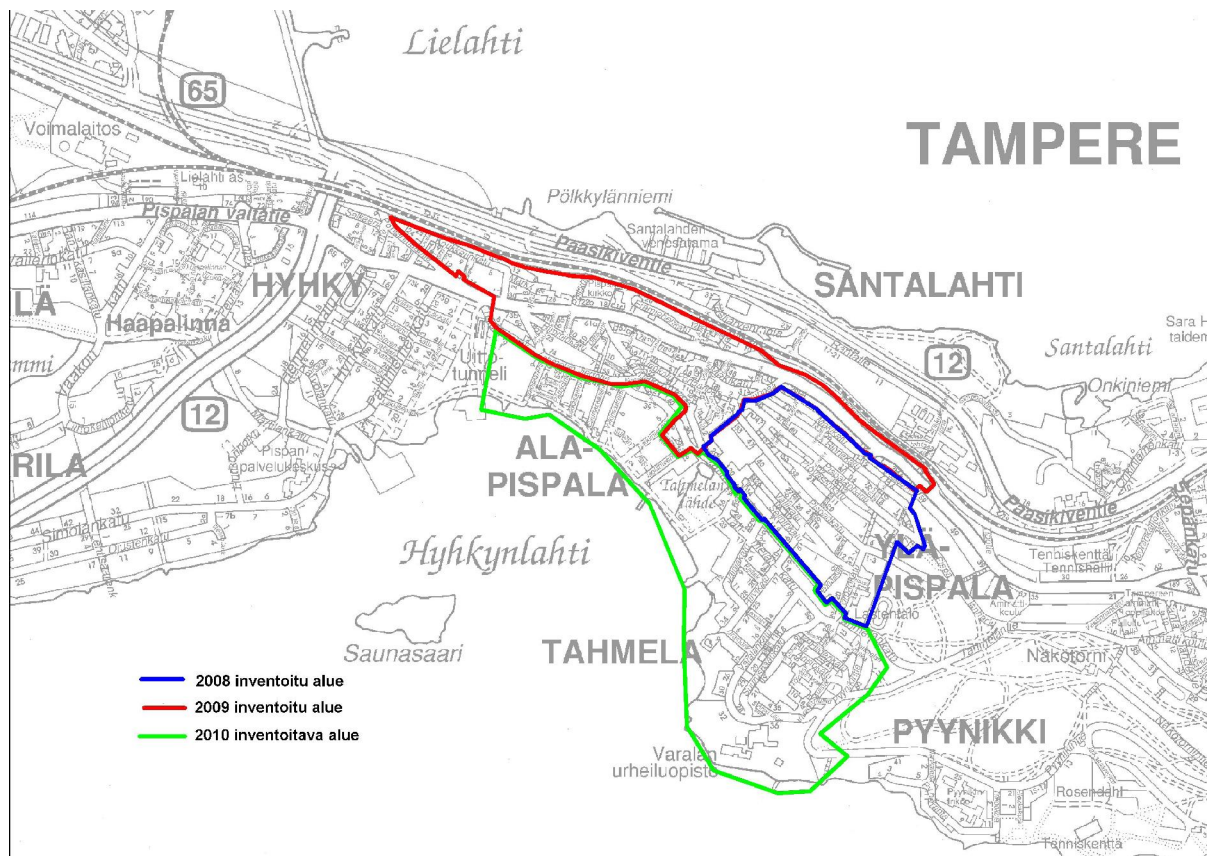
Pispalan alueen tarkastelu kokonaisuutena, ottaen huomioon myös uudempi rakennuskanta, on tullut ajankohtaiseksi asemakaavaprosessin vuoksi. Lähtötilanne oli, että Pispalasta oli olemassa maakuntamuseon vuosina 2001-2005 tekemä rakennusinventointiaineisto, jota käytettiin tutkimuksen pohjana. Aiempi inventointi oli kevyempi ja tehty rakennustapaohjeen laatimista varten, eikä se siksi ollut suoraan sovellettavissa kaavan selvityksineen. Aiempi inventointiaineisto oli lisäksi tehty useassa vaiheessa, usean eri tutkijan toimesta ja erilaisia tallennusmenetelmiä käyttäen. Nyt tuo aineisto käytiin läpi, täydennettiin ja korjattiin ja tallennettiin yhtenäiseen muotoon. Tarkoituksena oli tarkentaa ja päivittää aiemmin luotua kuvaa kulttuurihistoriallisesta Pispalasta.

Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan alueiden käytön suunnittelussa tulee vaalia rakennetun ympäristön kauneutta ja kulttuuriarvoja. Lain 9 §:n mukaan suunnitelmien vaikutukset tulee arvioida maankäytön suunnittelun yhteydessä ja arvioinnin tulee perustua riittäviin selvityksiin. Saman lain uudisrakentamista koskevien säännösten mukaan keskeistä on sovitaa uudisrakennus olemassa olevaan rakennuskantaan sekä vaalia rakennustaidetta ja kaupunkikuvaa. Purkamiseen vaadittavan luvan edellytyksenä on lain mukaan, ettei toimenpide merkitse rakennettuun ympäristöön sisältyvien perinne-, kauneus- tai muiden arvojen häviämistä, eikä haittaa kaavoituksen toteuttamista.

Käynnistyneen asemakaavatyön pohjaksi on laadittu tämä rakennetun ympäristön täydennysinventointi, jonka tarkoituksena on eritellä Pispalan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat ominaispiirteet, jotka tulisi huomioida alueen tulevassa asemakaavoituksessa ja muutos-hankkeissa. Pyrkimyksenä on ollut tarkastella alueen rakennuskannassa heijastuvia historiallisia ilmiöitä, rakennetun ympäristön ominaisuuksia sekä maisemaan liittyviä, niin ajallisia kuin esteettisiäkin piirteitä.

Pispalan - Tahmelan rakennetun ympäristön inventoinnin on tilannut Tampereen kaupungin Kaupunkiympäristön kehittäminen. Hankkeen toteutuksesta on vastannut Pirkanmaan maakuntamuseo. Suunnittelijana ja työn ohjaajana on toiminut rakennustutkija Hannele Kuitunen, varsinaisen tutkimustyön on tehnyt projektitutkija Miia Hinnerichsen. Hannele Kuitunen on osallistunut myös tämän väli raportin ja erityisesti sen viidennen luvun, kirjoittamiseen. Raportissa on hyödynnetty myös tutkija Anu Eerikäisen 2002 kirjoittamaa Pispalan inventointiraporttia.

Pispalan vuosina 2008-2009 inventoitu alue kattaa ensimmäisessä ja toisessa vaiheessa kaavoitettavat alueet. Tutkimusalueeseen kuuluu Ylä-Pispalan kaupunginosa, sekä osia Ala-Pispalasta ja Santalahdesta. Jatkossa täydennysinventointi ulotetaan vielä Ala-Pispalan ranta-alueisiin ja Tahmelaan, jotka kuuluvat kaavoituksen kolmanteen vaiheeseen. Kolmessa vaiheessa toteutettava täydennysinventointi ja asemakaavoitus kattavat näin lähes koko Pispalan alueen. Alueen rakennetun ympäristön täydennysinventoinnista käytetään nimitystä Pispalan - Tahmelan rakennetun ympäristön inventointi 2008. Kaavoituksen ja täydennysinventoinnin vaiheita on havainnollistettu seuraavalla kartalla.

Pispalan – Tahmelan rakennetun ympäristön täydennysinventoinnissa 2008 tutkittu alue on rajattu karttaan sinisellä ja 2009 tutkittu alue punaisella. Vihreällä rajatun alueen täydennysinventoinnin ja asemakaavoituksen on tarkoitus käynnistyä 2010.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

1.3 Rakennusinventoinnin toteutus

Inventoitavalta alueelta tutkittiin kaikki vanhoiksi rakennuksiksi tunnistettavat 1800-luvun lopun ja 1960-luvun välisenä aikana rakennetut asuin- ja piharakennukset sekä niiden muodostamat pihapiirit. Vuonna 2008 tutkittiin yhteensä 153 kohdetta (tonttia) ja 235 rakennusta ja vuonna 2009 151 kohdetta (tonttia) ja 245 rakennusta. Lisäksi arvioitiin yleisiä kaupunkikuvallisia ja maisemallisia arvoja ja määriteltiin alueen sisäiset kulttuurihistoriallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet. Tällaisia arvoalueita on 2008 inventoidulla alueella viisi ja 2009 inventoidulla alueella yhdeksän.

Inventointi tehtiin museoviraston ohjeistuksen mukaisesti paikallisiin olosuhteisiin soveltaen. Inventointityöhön ovat kuuluneet esiselvitykset, arkistotyöskentely sekä kenttätyöt alueella. Inventoinnin lähdemateriaalina on käytetty kirjallisuutta, kartta-aineistoja, valokuvia, Tampereen kaupungin rakennusvalvonnan arkiston rakennuslupapiirroksia ja haastattelutietoja. Kenttätöissä käytiin jokaisella tutkittavalla tontilla ja tarkastettiin aiemman inventoinnin paikansapitävyyttä sekä täydennettiin tietoja. Aukkaita ja muita informanteja haastateltiin lisätietojen saamiseksi.

Pispalan rakennetun ympäristön arvojen hahmottamiseksi jokaisesta alueesta, kohteesta ja rakennuksesta kiinnitettiin huomiota ensimmäiseksi rakennushistoriallisiin, toiseksi historiallisiin ja kolmanneksi ympäristö-, maisema- ja kaupunkikuvallisiin ominaispiirteisiin. Kohteiden ominaispiirteiden avulla määriteltiin niiden kulttuurihistorialliset arvot. Kaikki inventoidut kohteet, rakennukset ja arvoalueet arvoitettiin kolmeen luokkaan; arvoluokkiin 1, 2 ja 3, joista korkein, kulttuurihistoriallisesti arvokkain, on luokka 1. Liitekartoissa arvoluokista käytetään värikoodeja punainen, sininen ja vihreä. Arvoluokitus toimii siis sekin kolmella tasolla, joita ovat alueet, kohteet eli pihapiirit ja rakennukset. Arvoja käsitellään yksityiskohtaisemmin raportin luvussa 6.

Vuonna 2008 inventoitujen kohteiden ja rakennusten arvoluokitusta on tutkimusaineiston laajentumiseen ja vertailukohteiden määrän lisääntymiseen vuoksi tarkastettu ja 25 kohteen arvoluokitusta on muutettu. Arvoluokituksen muutokset on lueteltu raportin liitteenä olevassa luettelossa 4. Muutokset on myös päivitetty raportin liitekarttoihin. Mahdollisimman luotettavan ja hyvän kokonaiskuvan saamiseksi Pispalan alueen rakennetun ympäristön kulttuurihistoriallisista ominaispiirteistä tarvitaan tiedot koko suunnittelualueelta. Siten myös

kulttuurihistoriallisten arvojen määrittely on sidoksissa kaavoitustyön aikatauluun. Tämä on tuotu esiin jo työn alkuvaiheessa.

Museoviraston inventointiohjeiden mukaisesti selvitykseen otettiin mukaan myös uudempi ennen 1970-lukua rakennettu moderni rakennuskanta. Rakennuksista selvitettiin inventointilomakkeisiin muun muassa rakennusteknisiä seikkoja kuten perustan ja rungon rakenteet, kattomuoto ja katemateriaali sekä ulkoseinien vuoraustapa. Rakennukset kuvattiin sanallisesti, ne ajoitettiin ja rakennukset valokuvattiin. Inventoitaessa tarkasteltiin toisaalta kohteiden säilyneisyyttä, toisaalta niihin tehtyjä muutoksia. Tällä pyrittiin hahmottamaan rakennusten muutosten kestävyyttä. Toisin sanoen sitä, millaiset muutokset eivät heikennä rakennuksen kertovuutta, vaan jopa lisäävät kulttuurihistoriallista arvoa ja päinvastoin, millaiset muutokset vähentävät kertovuutta ja kulttuurihistoriallista arvoa. Rakennuksia tyypiteltiin ominaisuuksiensa mukaan. Pispalalaisia rakennustyppejä ovat mm. erikokoiset työväenasuinrakennukset ja huvilarakennukset. Jaottelun tarkoituksena oli hahmottaa, millainen rakennusperintö Pispalassa on tyypillistä. Rakennustyppejä on käsitelty tarkemmin luvussa 5.

1.4 Inventoinnin vuorovaikutteisuus

Museoviraston ohjeissa painotetaan nykyisin aiempaa enemmän rakennusinventoinnin vuorovaikutteisuutta, yhteistyötä asukkaiden ja kiinteistönomistajien kanssa. Pispalan osalta vuorovaikutteisuutta kokeiltiin järjestämällä kevään 2008 aikana normaalien inventointitiedotteiden jakamisen ja alkuinfon lisäksi keskustelutilaisuus ” Mikä Pispalassa on arvokasta?” sekä keskustelutilaisuus ja kiertokävely pitkään Pispalassa asuneille henkilöille. Molemmat tilaisuudet saivat runsaasti positiivista palautetta ja niiden yhteydessä saatiin paljon alueisiin, pihapiireihin ja yksittäisiin rakennuksiin liittyviä lisätietoja.

Vuoden 2008 aikana kiinteistön omistajille ja asukkaille tarjottiin lisäksi mahdollisuus tutustua sekä museon aiemmissa inventoinneissa että vuoden 2008 täydennysinventoinnissa keräämiin tietoihin. Tietoja oli mahdollisuus korjata, täydentää ja kommentoida ottamalla suoraan yhteyttä tutkijaan tai lähettämällä sähköinen palautelomake internetissä. Yhteydenottoja tuli hyvin vähän, yhteensä kymmenen kappaletta. Niissä annetut lisätiedot tai tietoihin tehdyt korjaukset on viety soveltuvin osin inventoinnin kohdetietoihin.

Loppu syksystä 2008 täydennysinventoinnin ensimmäisen vaiheen täydennysinventoinnin aineistot olivat kokonaisuudessaan nähtävillä muiden asemakaavan selvitysaineistojen kanssa Frenckellin palvelupisteessä. Nähtävilläolonaikana jätettiin 11 yleisesti inventointia koskevaa sekä 6 yksittäisen kiinteistön inventointitietoja koskevaa huomautusta. Huomautuksiin vastattiin vastineella, minkä lisäksi inventointitietoja korjattiin soveltuvin osin. Osassa palautteista pyydettiin kohteen tai rakennuksen arvoluokituksen muutosta. Luokitusta ei ole katsottu voitavan muuttaa, sillä arvoluokka on inventointitietoihin perustuva tutkimustulos. Inventointiin tyytymättömille järjestettiin myös neuvottelutilaisuuksia, jossa kuultiin sekä kiinteistön omistajien että museon mielipiteitä.

Yleisesti ottaen museo pyrkii toimimaan niin, että velvoitteet tiedon mahdollisimman avoimesta jakamisesta ja helposta saatavuudesta sekä toisaalta henkilötietolain edellytykset henkilötietojen suojaamisesta sekä maankäyttö- ja rakennuslain määräykset tiedon riittävydestä ovat yhteensovitettavissa. Kummankin velvoitteen täyttäminen edesauttaa mm. rakennussuojelukysymysten avoimen ja laaja-alaisen keskustelun aikaansaamista ja siten myös kiinteistönomistajien oikeusturvan ja tasapuolisen kohtelun toteutumista.

1.5 Täydennysinventoinnin tuloksena syntyneet aineistot

Pispalan rakennetun ympäristön vuosien 2008-2009 täydennysinventoinnin tuloksena on syntynyt laaja inventointiaineisto, joka käsittää kaksi väli­raporttia, digitaalisen kartta-aineiston sekä alue-, kiinteistö- ja rakennuskohtaiset inventointilomakkeet. Inventointimateriaali on tuotettu ensisijaisesti kaavoituksen pohjamateriaaliksi. Se ei pyri olemaan aukoton paikallishistoria eikä sen tavoitteena ole tyhjentävä alueiden, pihapiirien ja rakennusten kuvailu. Selvitys on yleispiirteinen esitys Pispalalle tyypillisistä, kulttuurihistoriallisista ominaispiirteistä.

Väli­raportin ensimmäinen osa on yhteenveto vuoden 2008 täydennysinventoinnista. Tässä käsillä oleva toinen väli­raportti on yhteenveto vuosien 2008 ja 2009 täydennysinventoinnista ja se korvaa aiemman raportin. Vuoden 2009 Väli­raportti II käsittää koko Pispalan rakennetun ympäristön historian lisäksi maakuntamuseon näkemyksen siitä, mitkä alueet, kohteet (pihapiirit, tontit) ja rakennukset tutkimusalueilla ovat erityisen arvokkaita. Pispalan

asemakaavoituksen ja täydennysinventointityön jatkuessa 2010 raportti tulee edelleen täydentymään mm. historiaa, kaupunkikuvaa ja rakennustyppejä käsitteleviltä osilta. Tarkoituksena on, että koko Pispalan kaavoitettavien alueiden rakennusinventointien valmistuksessa väliraportit kootaan loppuraportiksi, joka kattaa koko Pispalan ja Tahmelan alueet.

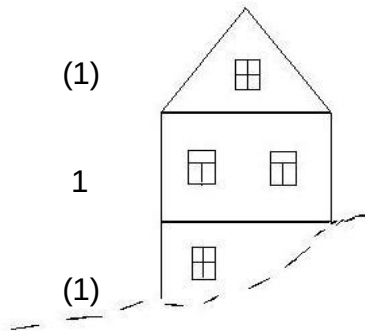
Alue-, kohde- (pihapiiri, tontti) ja rakennuskohtaiset inventointilomakkeet on koottu erillisiin kansioihin 1-6. Inventointilomakkeiden originaaleja säilytetään Pirkanmaan maakuntamuseon kulttuuriympäristöyksikön arkistossa. Lisäksi inventoinnin kohdetiedot on tallennettu museon YmpäristöSiiri – tietokantaan, joka on ei-julkinen viranomaistietokanta. YmpäristöSiiri on museon esine- ja valokuvatietokantoja vastaava tietopankki, jonne tallennetaan mm. kaikki museon tutkimushankkeet, tarkastuskäynnit ja paikallismuseokohteet.

Lisäksi inventoinnin tuloksena on syntynyt digitaalinen kartta-aineisto, josta on leikattu karttaotteita väliraporttien karttaliitteiksi ja kuvitukseksi. Originaaliaineistoa säilytetään Pirkanmaan maakuntamuseossa, museokeskus Vapriikissa ja siitä on toimitettu kopiot työn tilaajalle. Inventoinnin väliraporttien ja kohdeinventointilomakkeiden kuvat ovat pääasiassa tekijän, jolloin kuvien julkaisuoikeus on Pirkanmaan maakuntamuseolla. Muu kuvaaja tai oikeuden omistaja on mainittu kuvan yhteydessä. Karttojen oikeudet on mainittu kuvateksteissä.

Aineistossa saattaa inventoitavien kohteiden suuresta lukumäärästä sekä itse kohteisiin liittyvästä valtavasta tietomäärästä johtuen olla joitakin virheitä. Tyypillisiä inventointitiedoissa esiintyviä virheitä ovat virheelliset rakennus-, laajennus- tai peruskorjausvuodet tai rakennusmateriaalit tai – muodot. Tällaiset inhimillisestä erehdyksestä tai lyöntivirheestä johtuvat virheet ovat kokonaisuuden kannalta suhteellisen merkityksettömiä. Lisäksi on syytä mainita, että inventointi on aina aikaansa sidottu ja sen tiedot myös vanhenevat melko nopeasti rakennuksia muutettaessa ja korjattaessa. Huomatessaan inventointitiedoissa merkittäviä virheitä, puutteita tai täydennettävää voi ottaa yhteyttä inventoinnin toteutuksesta vastanneeseen Pirkanmaan Maakuntamuseoon.

Rakennuskohtaisissa lomakkeissa käytetään rakennustutkimuksen vakiintunutta sanastoa sekä kuvailutapoja, jotka saattavat paikoin olla vaikeaselkoisia. Esimerkiksi kerros-luku osoitetaan lukusarjalla (1)+1+(1). Ensimmäinen luku viittaa osittain maan sisälle jäävään kivijalkaan tai kellarikerrokseen, toinen kokonaisuuden asuinkerrokseen ja kolmas vinttikerrokseen, jonka mahdolliset asuintilat eivät ole koko kerrosalaltaan täyskorkeaa tilaa. Lukusarja

(1)+1+(1) kertoo siten, että rakennuksessa on kivijalka, pääasuinkerros ja vinttikerros, eli kyseessä on tyypillinen puolitoistakerroksinen asuinrakennus, jossa saattaa olla asuintiloja kolmessa kerroksessa. Kerroslukumerkintää havainnollistaa vielä seuraava piirros.

Tyypillinen ns. puolitoistakerroksinen asuinrakennus, jossa saattaa olla asuintiloja kolmessa kerroksessa. Rakennusinventoinnissa talon kerrosluku ilmoitetaan lukusarjalla (1)+1+(1).

1.6 Väliraportin II sisältö

Tässä Pispalan – Tahmelan rakennetun ympäristön täydennysinventoinnin toisessa väli-raportissa kuvataan aluksi täydennysinventoinnin toteuttamista ja sen tuloksena syntyneitä aineistoja. Seuraavaksi kuvataan Pispalan kaupunginosan syntyä ja kehitystä sekä niitä tunnusomaisia piirteitä, joista muodostuu alueen rakennettu kulttuuriympäristö. Tarkastelussa liikutaan kolmella tasolla, jotka ovat alue, kohde eli tontti ja rakennus. Luvussa 3 kuvataan tutkimusaluetta yleisesti ja sitten kulttuurihistoriallisesti arvokkaita aluekokonaisuuksia sen sisällä. Luvuissa 4 ja 5 tarkastellaan yleisellä tasolla pihapiirejä ja sitten rakennuksia tyypeittäin.

Rakennettuun ympäristöön liittyviä kulttuurihistoriallisia arvoja käsitellään luvussa 6. Kaikki inventoidut arvoalueet, kohteet ja rakennukset arvotettiin kolmeen luokkaan. Näihin arvoluokkiin liittyvät toimenpidesuosituksot. Jokaiselle tarkastelutasolle; alue, kohde ja rakennus on omat toimenpidesuosituksensa, jotka on luettavissa raportin luvusta 6.4 Kulttuurihistoriallinen arvoluokitus ja toimenpidesuosituksot, mutta myös erillisistä kansioista jokaisen alueen, kohteen ja rakennuksen yksityiskohtaisista inventointitiedoista.

Työn tarkoituksena on luoda kokonaiskuva Pispalan kaupunginosasta ja sen kulttuurihisto-

riallisista arvoista. Vaikka alueen jokainen vanha rakennus on sellaisenaan arvokas, keskitytään tässä raportissa yksityiskohtien sijaan arvioimaan ensisijaisesti alueen yleisiä ominaisuuksia ja kartoittamaan rakennuskannan tyypillisimmät piirteet. Toisin sanoen, koetaan tavoittaa se, mistä Pispalan rakennetun ympäristön ilme muodostuu. Pispala elää ja muuttuu koko ajan. Tämän selvityksen myötä toivomme mahdollisimman monen tulevan tietoiseksi Pispalan ainutlaatuisista ominaispiirteistä ja sitä kautta ymmärtävän, miten tärkeää näiden piirteiden säilyminen on myös tuleville sukupolville.

KARTTALIITE 1:

Pispala ja inventoitu alue kaupunkirakenteessa

Pispalan – Tahmelan rakennetun ympäristön täydennysinventoinnissa käsitellään aluetta, joka sijaitsee kapealla järvien välisellä kannaksella Tampereen keskusta-alueen länsipuolella. Alue muodostuu Ylä-Pispalan, Ala-Pispalan, Santalahden ja Tahmelan kaupunginosista, joista käytetään yleisnimitystä Pispala.

Pispalan sijainti on merkitty karttaan punaisella.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

2 Pispalan synty ja kehitys

Anu Eerikäinen ja Miia Hinnerichsen

Pispalan alueen asutushistorialle on antanut rajoituksensa ja elinehtonsa omalaatuinen luonnonympäristö; jyrkkärinteinen moreeniharju, joka kapeana kannaksena erottaa kaksi järveä, Näsijärven ja Pyhäjärven toisistaan. Alue on ollut kahden vesireitin yhtymäkohta sekä toisaalta maaliikenteen risteyspaikka. Näsijärven kautta saattoi kulkea muinaisina aikoina kauas pohjoiseen, jopa Merenkurkkuun saakka, kun taas Pyhäjärvi mahdollisti pääsyn Hämeen vesistöihin. Alueelle on syntynyt varhain asutusta näiden suotuisten olosuhteiden vuoksi.

2.1 Esihistoria

Esihistoriallisina aikoina lämpimät etelärinteet vesistöjen rannalla olivat hyviä asuinpaikkoja suojaisuutensa vuoksi. Eniten suosittiin kuivaa hiekkamaata, koska siihen oli helppo pystyttää kota. Harjun eteläisellä rinteellä Pispalassa, uittotunnelin länsipuolella sijaitseva kivikaudella asuinpaikka lähellä Pyhäjärven rantaa. Paikkaan syntyi asutusta oletettavasti sen vuoksi, että se asettui kahden merkittävän vesistöreitien ylityskohtaan. On mahdollista, että asuinpaikka oli muodostunut alueelle heti Pyhäjärven omaksi altaakseen kuroutumisen jälkeen noin 8700 vuotta sitten, jolloin elettiin ns. esikeraamista kautta. Paikka on saattanut olla joko pitkään osa-aikaisessa käytössä siten, että sinne palattiin aina tiettyyn vuodenaikaan tai se ollut vain kertaluonteisesti käytössä. Alueelta on löydetty yksittäisiä esineitä ja niiden osia kuten kourutaltoa, keihäänkärjen teelmä, hioin sekä kvartsi- ja kivi-iskokset.

Lähellä Pyhäjärven rantaa sijaitsevaa Tahmelan lähdettä pidetään tarinaperinteen perusteella rautakautisena uhrilähteenä, vaikka lähteestä ei ole tehty irtolöytöjä. Läheltä lähdettä on kuitenkin löytynyt kivikautinen reikäkivi. Rautakauden aikaisia löytöjä Pispalan alueelta ovat soikea, pronssinen kupurasolki sekä rautakirves. Nämä muinaiset esinelöydöt osoittavat, että Pispalan alueella on kulkenut ja mahdollisesti asunut ihmisiä myös myöhemmällä esihistoriallisella ajanjaksolla.

2.2 Historiallinen aika alkaa - Hyhkyn ja Pispalan kylät syntyvät

Pyhäjärven ja Näsijärven välisen kannaksen maita omisti ennen keskiaikaa heimoajalla Lempäälän Kuokkalan kylä. Hyhkyn kylän asutus vakiintui K. V. Kaukovallan arvion mukaan ilmeisesti jo heimoajan lopulla tai keskiajan alussa noin 1100-1200-luvulla nykyiselle paikalleen. Aasukkaat kylään tulivat Lempäälästä. Ainakin keskiajalta alkaen kulki Pispalan harjua pitkin maantie Turkuun. Sen varteen rakennettiin Turun piispan tarkastusmatkoja varten talo viimeistään 1400-luvun alussa. Tästä talosta sai alkunsa Pispalan kylän kehitys. Aluksi maat olivat Turun keskiaikaisten piispojen omistuksessa, josta ne siirtyivät kuningas Kustaa Vaasalle ja hänen kauttaan aatelisille. Myöhemmin taloista tuli kruunun verotiloja. Vuoteen 1575 mennessä Pispaa eli piispain talo oli jaettu kahdeksi taloksi, Pispaksi ja Provastiksi, joka oli nimetty oletettavasti piispan mukana kulkeneen tuomiorovastin mukaan.

Talot sijaitsivat lähellä Pyhäjärven rantaa, mistä ne myöhemmin siirrettiin keskemälle kannasta, maantien varren läheisyyteen. 1500-luvun puolivälissä tehdyn veroluettelon mukaan Pispalassa sijaitsi yhteensä kolme taloa, jotka olivat Pispaa, Provasti ja Taipaleen talo. Taipaleen talon vieritse ylitettiin vesiteitse kuljettaessa Pyhäjärven ja Näsijärven välinen kannas. Vuoden 1571 hopeaveroluettelon mukaan talolliset olivat nimiltään Lassi, Sipi Laurinpoika ja Olavi Taipale. Vuonna 1685 Pispaa ja Provastin talot kulkivat Sipi Knuutinpojan ja Sipi Rekonpojan nimissä. 1700-luvulla Pispaa talon isäntänä toimi Heikki Antinpoika Pispaa.

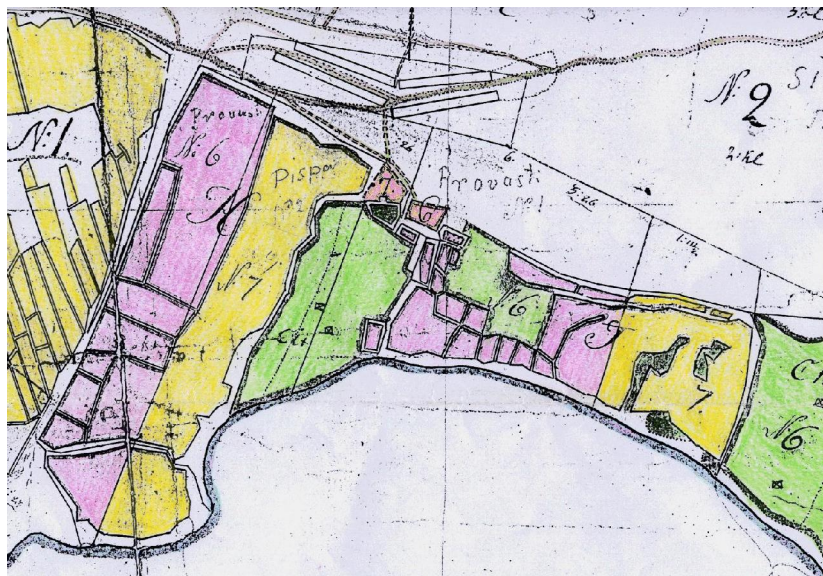
Hyhkyn kylässä, johon Pispalan laskettiin toisissa lähteissä kuuluneen, oli vuonna 1571 yhteensä seitsemän taloa. Talot olivat Karvoi, Huovari, Ikuri, Pispaa, Junttila, Hakkari sekä Henneri ja ne muodostivat yhtenäisen, tiiviisti rakennetun ryhmäkylän. Vuonna 1770 Hyhkyn ryhmäkylä paloi, minkä jälkeen kylän talot rakennettiin toisistaan erilleen.

2.3 Agraarivaihe

Pispalan alueella suoritettiin isojako 1780-luvulla. Isojakokartan mukaan Harjun eteläpuolinen loiva ranta-alue oli viljelyksessä ja Pohjoispuoli sekä harjun rinteet asumatonta mänty-

metsää. Rantakaistaleella vaihtelivat vuorotellen pelto- ja niittyalueet. Osa pelloista oli ison- jaon jälkeenkin sarkamaisesti jaettu pieniin paloihin etenkin Hyhkyn puolella. Paljaita kallion päitä pilkotti Tahmelan puolella sekä maantien läheisyydessä Pispalan harjulla.

Maantien varressa, vastapäätä Pispalan ja Provastin kantatilojen päärakennuksia sijaitsi markkinapaikka, joka oli siirretty Hyhkystä Pispalaan vuonna 1750. Täällä vietettiin ns. Perttelin kolmipäiväisiä markkinoita, jonne saapui kauppiaita ja käsityöläisiä ympäri maan. Markkinapaikan myyjillä oli puusta rakennetut puodit torialueella. Markkinoita pidettiin tällä paikalla ainakin Tampereen kaupungin perustamiseen, vuoteen 1779 saakka. Mahdollisesti markkinoiden pito Pispalassa jatkui tämänkin jälkeen, sillä Harjun jakokunnan yhteisistä maista lohkaistiin 1783 samalle paikalle alue toria varten.

Pispalan isojakokartta vuodelta 1784. Hämeen maanmittauslaitoksen arkisto.

Maantien lisäksi alueella risteili pienempiä polkumaisia kulkureittejä, etenkin markkinapaikan läheisyydessä. Kantatilojen päärakennusten yhteydessä sijaitsi vuonna 1776 tehdyn Kuninkaan kartaston mukaan kolme muuta rakennusta ja myös rantaniityillä oli siellä täällä joitakin pieniä rakennuksia, mahdollisesti riisiä ja aittoja. Maanomistajuudet jakautuivat siten, että Simola omisti nykyisen Ala-Pispalan alueen pohjoispuolen ja Pispala pääosan Ylä-Pispalaa, Provastin omistuksessa oli Tahmela ja Ansiokallion alue. Rantaniityt ja pellot olivat sekä Pispalan että Provastin omistamia maita.

2.4 Työväki saapuu alueelle

Pispalan alue säilyi tyypillisenä maalaismaisemana 1800-luvun puoliväliin saakka. Vuosisadan puolivälin jälkeen alueelle alkoi kuitenkin hakeutua teollisuutta, joka toi työläiset mukanaan Pispalaan. Aluksi teollinen toiminta keskittyi voimakkaasti kasvavan metsäteollisuuden piiriin. Tampereen pohjoispuolisista metsistä kaadettiin puuta, joka sitten uitettiin kesällä Näsijärveltä Kokemäenjoelle. Pispalassa tukit vedettiin kannaksen yli talvisin reellä, mutta 1864 alkaen tukkien siirto hoidettiin kesäisin tukkitietä pitkin. Ensimmäisen hevosvoimaisen tukkitien kannaksen yli rakensi Porin Höyrysaha. Tukkitie siirtyi 1866 Rosenlewin omistukseen. Harjun seurakuntatalon ja kirkon kohdalta kulkeneen tukkitien puurakenteet oli maalattu punamullalla, mistä johtuen sitä alettiin kutsua punaiseksi tukkitieksi. Kilpaileva Harmaa tukkitie rakennettiin Ahjolan kohdalle 1873. Reposaari Oy:n rakentama maalaamaton tukkitie oli jo alkujaan höyryvoimainen. Tukkitiet kuljettivat puutavaraa aikaisesta kevästä pitkälle syksyyn aina 1930-luvun alkuun asti, jolloin valmistui ensimmäinen uittotunneli.

Teollisuuslaitokset keskittyivät Santalahteen. Alueen ensimmäinen suuri teollisuuslaitos, Santalahden höyrysaha perustettiin 1875. Luujauhotehdas perustettiin 1883 ja pahvitehdas sekä asfaltti- ja kattuhuopatehdas vielä 1880-luvun loppuun mennessä. Porin radan rakentaminen vuosina 1890-95 toi myös työväkeä Pispalaan. Vuonna 1908 siirrettiin haulitehdas Pyynikiltä Pispalan pohjoisrinteeseen. Punainen, teräksinen, juuri satavuotisjuhliaan viettänyt haulitorni rakennettiin samana vuonna tehtaan viereen. 1910-luvulla perustettiin vielä Paasikosken (myöh. Oy Ura) puuteollisuusliike. Kyttälän työläiskaupunginosan purkamisen vuonna 1892 väitetään myös tuoneen runsaasti uusia asukkaita ja mökinrakentajia Pispalaan.

Ensimmäiset työläisten asumukset rakennettiin Pispalan valtatie varteen ja sen läheisyyteen 1870-luvulla. Nämä rakennukset muistuttivat maaseudun rakennustyyppejä, sillä asukkaat olivat teollisuuden pariin töihin muuttaneita maalaisia. Työssä käytiin joko Santalahden tai Tampereen tehtaissa. Parituvat ja jopa vuoliaiskatot olivat yleisiä ratkaisuja, jotkut toivat mukanaan puretun hirsitalon rungon. Taloja sijaitsi siellä täällä ja asutuksen varsinainen painopiste oli Hyhkyn kylässä.

Ensimmäinen varsinainen työväen muuttoaalto Pispalaan alkoi 1890-luvulla. Työläisiä hou-

kutteli Pispalaan eniten luultavasti se, että alue oli kaupungin ulkopuolista maata, jossa rakentamista ja asumista eivät säädelleet rakennusjärjestys, palo- ja terveysmääräykset. Kukaan sai rakentaa omaan tapansa ja varallisuutensa mukaan. Maata sai vuokrattua tai ostettua juuri niin pienen palasen kuin mihin varallisuus riitti. Tästä johtuen alueen kadut jäivät kapeiksi kujiksi ja asutus muodostui erittäin tiiviiksi. Osalle muutto Pispalaan tarkoitti selvää parannusta elinolosuhteisiin. Oma mökki ja pieni piha jäi kuitenkin monelle haaveeksi, sillä myös Pispalassa oli työläisten kasarmeja ja yhteiskeittiöitä, joissa asuttiin ahtaasti ilman omaa yksityisyyttä. Vuonna 1900 pispalalaisia oli noin 332 henkeä.

Rakennusmateriaali hankittiin sieltä, mistä kukin tarpeita sai. Joku käytti uppotukkeja tai sahalta saatua puutavaraa, toinen sai omalta tontiltaan kaadetuista männystä rakennustarpeita, minkä lisäksi oli suhteellisen yleistä käyttää jonkin vanhan rakennuksen hirsikehikkoa uuden talon rakentamisessa. Myöhemmin erityisesti ulkorakennuksia tehtiin säästöbetonista, jossa oli lisänä muun muassa pulterikiviä, kanaverkkoa, vanhan hetekan jäänteitä tai jopa haapahalkoja.

Asutus levisi Pispalan alueelle siten, että vanhan Kyröskosken maantien, nykyisen Pispalan valtatievarsin ja radan ympäristö rakentuivat ensin 1870-luvulta alkaen. Muutamia yksittäisiä taloja nousi myös harjulle ja etelärinteille, mutta tiheintä asutus oli maantien laidoilla ja pohjoisrinteellä. Hyhkyn puolella oli Pispalan aluetta vanhempaa asutusta. Tahmelan tasaisille maille syntyi asutusta myöskin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Harjun etelärinne sai rakennuskantaa vähitellen 1900-luvun alun ja 1910-luvun välisenä aikana. Harjun lakialueiden tehokkaan rakentamisen mahdollisti 1907 perustettu Pispalan vesiosuuskunta, joka rakensi Harjun korkeimmalle kohdalle Pyykkimettän puistoon vesisäiliön, johon vesi pumpattiin Tahmelan lähteestä. Jyrkimmät ja vaikeimmin rakennettavat rinteet rakennettiin viimeisinä 1920-30-luvuilla.

2.5 Rakentamisen huippukausi ja kaupunkiliitos

Vilkasta rakentamisen aikaa Pispalassa oli vuosisadan alusta 1910-luvulle ennen kansalaissotaa kestänyt jakso, mutta kaikkein kiivaaimmin rakennettiin nousukaudella 1920-luvun alusta 1930-luvun alkuun, kuten koko maassa. Rakentamista siivitti yhä kiihtyvä teollistuminen. Santalahteen perustettiin mm. kenkä- ja teknokemialliset tehtaat 1919 ja Osuustukku-

kaupan (OTK) tulitikkutehdas 1926.

Tampereelle syntyivät 1920-30-luvuilla mm. Petsamon, Viinikan, Härmälän ja Rantaperkiön asuinalueet. Ajalle tyypilliset kaupunkien asuinalueet olivat sääntöjen mukaisia, tontit puutarhamaisia ja väljiä. Yhä asemakaavallista sääntelyä vailla tiiviisti rakennettu Pispala poikkeaa näistä melkoisesti. Viikkaimman rakentamisen kaudella Pispalaan rakennettiin erityisesti suuria vuokratalokasarmeja, mutta myös omakotitaloa muistuttavia usean perheen taloja. Talojen laajentaminen varallisuuden kasvaessa oli myös yleistä. Useiden 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa rakennettujen talojen tyylipiirteet ovat laajentamisesta johtuen 1920-luvun puutaloklassismia.

Pispalan maisemallinen ilme oli muuttunut noin viidenkymmenen vuoden aikana maaseutumaisesta viljelys- ja metsämaisemasta tiiviisti ja omaperäisesti täyteen rakennetuksi työväen kaupunginosaksi. Erittäin jyrkkiin rinteisiin olivat nousseet monikerroksiset, korkeakivijalkaiset vuokratalot sekä pikkumökit, saunat, pienet kauppapuodit, hevostallit, ulkokuoneet ja eläinsuojat. Kaupunginosan kasvua kuvaa, että Pispalan asukasluku oli kohonnut lähes seitsemään tuhanteen 1930-luvun loppuun tultaessa. Se oli nousut 1890-luvulta, vajaassa viidessäkymmenessä vuodessa, 91-kertaiseksi.

Pispalan alueen liittämistä Tampereen kaupunkiin ehdotettiin ensimmäisen kerran jo 1800-luvun alussa, 1900-luvun alussa asia oli esillä useita kertoja. Alueliitos jäi kuitenkin toistuvasti toteutumatta. Pohjois-Pirkkala, johon myös Pispala kuului, muodostui omaksi maalaiskunnakseen 1922. Alueen asemakaavoitus käynnistettiin 1928. Kartoituksen ja asemakaavoituksen teki maanmittausinsinööri P.A. Ahomaa (ent. Ahonius), mutta kaavaa ei saatu lakimuutoksista johtuen maalaiskunnassa vahvistettua. Vaikka kaava jäi merkityksettömäksi, sen pohjatyönä laaditut tarkat kartat ovat olleet apuna alueen täydennysinventointia laadittaessa.

Pitkään keskusteltu alueliitosasia ratkesi lopulta 1935, kun Valtioneuvosto määräsi Pispalan liitettäväksi Tampereen kaupunkiin. Taustalla oli vaikuttamassa 1930-luvun maailmanlaajuinen laskusuhdanne. Taloudelliseksi rasitteeksi muodostunut alue liitettiin vauraaseen tehdaskaupunkiin virallisesti 1.1.1937. Liitos toi Pispalassa voimaan alueen ensimmäisen rakennuskiellon sekä joukon kaupunkialueita koskevia säännöksiä, kuten ympäristöhygieniää säätelevän terveydenhoitolain, jonka mukaan taajamat tuli mm. viemäröidä. Lakien ja säännösten vaikutukset alkoivat kuitenkin käytännössä näkyä Pispalassa vasta toisen

maailmansodan jälkeen.

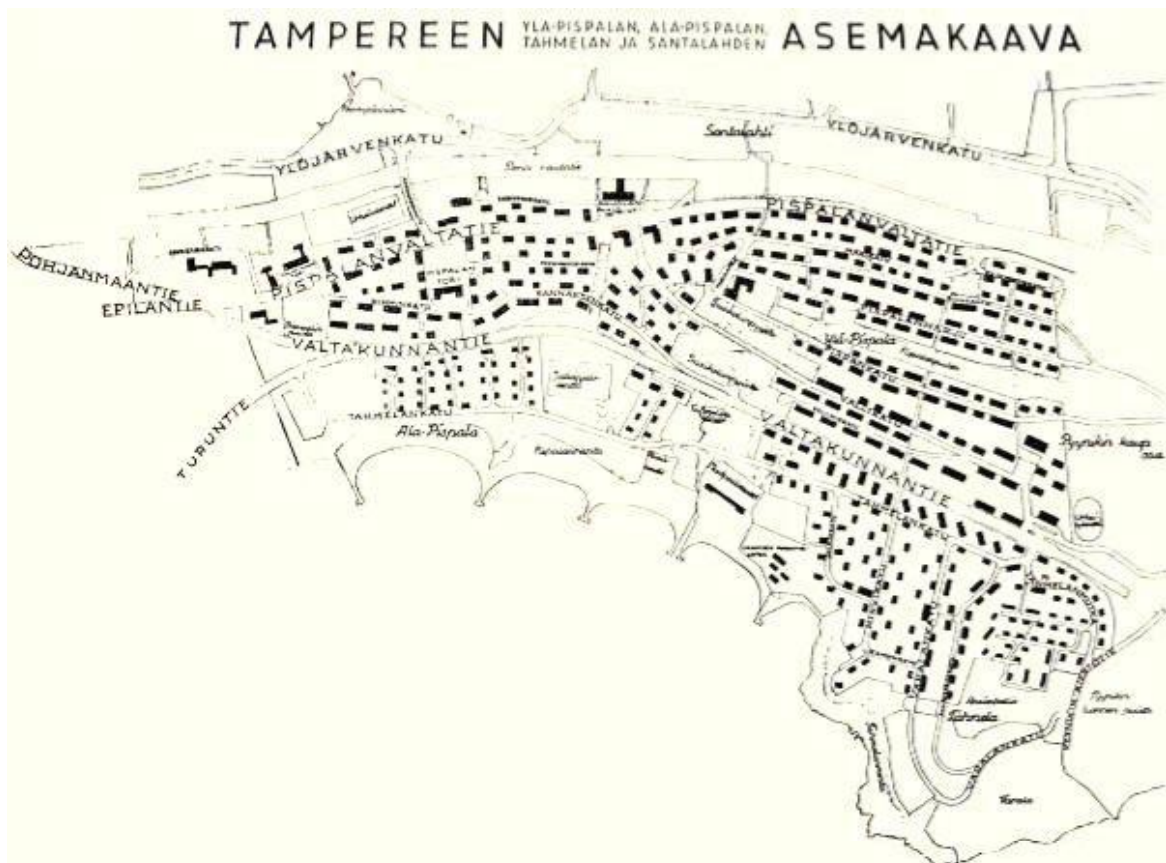

Vuonna 1936 valmistunut Pispalan rakennussuunnitelma. Kuva: Tampereen museot/ Kuva-arkisto.

2.6 Sodan jälkeinen modernismi

Pispalan asemakaavoittaminen käynnistyi heti Tampereeseen liittämisen jälkeen vuonna 1937. Sotien vuoksi kaavoitus kuitenkin viivästyi ja vuonna 1935 voimaan astunut rakennuskielto venyi lopulta 10 vuoden mittaiseksi. Tuona aikana Pispala oli alkanut jäädä kehityksestä jälkeen. Asumisen vaatimukset kasvoivat ja uudet asuinalueet houkuttelivat varsinkin nuoria perheellisiä muuttamaan Pispalasta.

Alueen ensimmäinen asemakaava hyväksyttiin valtuustossa 1945. Kaavoituksesta olivat vastanneet arkkitehdit Paavo H. Salminen ja E. Kaalamo. Siinä harjulle oli suunniteltu tornitalojen ryhmää ja sen ympäristöön 2-3-kerroksisia rakennuksia. Pieniä kiinteistöjä oli tarkoitus yhdistellä, jotta tonttikoko alueella kasvaisi. Liikenteen valtaväyläksi oli suunniteltu Valtakunnantie, joka Eteläpuistosta olisi kulkenut Pyynikin ja 300 metriä pitkän tunnelin kautta Tahmelaan. Sekavaksi miellettyä katuverkkoa oli pyritty selkiyttämään ja yksinkertaistamaan pääväyliä yhdistävillä kaduilla. Pelkkien katusuunnitelmien toteutuminen olisi vaatinut lukuisten rakennusten pakkolunastamista tai siirtoa.

Vuonna 1945 valmistunut Pispalan ensimmäinen asemakaava.

Asemakaavan toteutuminen alkoi hitaasti. Kerrostaloista toteutui lopulta vain muutamia, pääasiassa Pispalan valtatie varteen. Muutamia yksittäisiä kerrostaloja rakennettiin, Pispalanharjulle, sekä Vallikadun ja Pispankadun varteen. Tahmelaan rakennettiin 1950-60-luvuilla poikkeusluvoin myös runsaasti varakkaamman väen moderneja asuinrakennuksia. Tonttien yhdistymisiä tapahtui vain vähän. Pakkolunastukset uusien tielinjojen rakentamiseksi ja vanhojen leventämiseksi käynnistyivät 1950-luvun puolivälissä ja jatkuivat aina 1960-luvun puoliväliin. Useat tiesuunnitelmat jäivät kuitenkin toteutumatta ja kaupungille siirtyneet rakennukset päättyivät vuokrataloiksi. Myöhemmin monet pakkolunastetuista kiinteistöistä on myyty ja niiden huonokuntoiseksi päästetyt vanhat rakennukset purettu uudisrakentamisen tieltä. Tämä kehitys on nähtävillä erityisen selvästi esimerkiksi voimakkaasti uudistuneilla Päivölänkadun ja Lauri Viidankadun varsilla. Alueen tontit rakennuksineen lunastettiin Vallikadun jatkamiseksi Susikolun puiston läpi aina Pispalan valtatielle asti.

Rakennuskannan ikääntyessä ja 1945 asemakaavan toteuttamisen osoittautuessa hankalaksi alueelle julistettiin jälleen rakennuskielto uuden kaavan laatimisen ajaksi. Kaavoitus

käynnistyi 1960-luvun lopulla arkkitehtikilpailulla. Arkkitehdit suunnittelivat Pispalasta modernia tasakattoisten terassitalojen uudisrakennusalueita. Kilpailun voittaneen Arkkitehti-toimisto KTLV:n työn pohjalta laadittiin myös asemakaavaluonnos, mikä kuitenkin jäi toteutumatta pitkälti asukkaiden vastustuksesta johtuen. Suunnitelmista on nähtävissä, kuinka harjumaishenkinen esteettinen ja samalla kaupallinen arvo oli alettu huomata.

Asemakaava suunniteltiin uudelleen kaupunginosittain jaettuna ja paremmin olemassa olevat rakennukset ja kiinteistöraajat huomioiden. Uusi asemakaava hyväksyttiin 1977-1978. Kaavan tarkoituksena oli mahdollistaa olemassa olevan rakennuskannan säilyminen ja antaa ohjeistusta peruskorjaukselle, mutta myös sallia alueen uudistaminen ja uudisrakentaminen. Kaava tähtäsi matalaan ja matalahkoon puutalovaltaiseen rakentamiseen.

2.7 Peruskorjauskokeilu ja voimakkaan uudisrakentamisen kausi

Ylä-Pispalan, harjun laen ja sen rinteiden rakennuksista oli vielä 1970-luvun lopulla yli 30 % ennen 1920-lukua rakennettuja, 1920-luvulla rakennettuja oli yli puolet ja 1930-luvulla rakennettujakin yli 10 %. Tätä uudempia rakennuksia oli vain muutama prosentti. Pispala oli mukana 1970-80-lukujen vaihteessa valtakunnallisessa perusparannuskokeilussa, jonka aikana asukkaat peruskorjasivat talojaan valtion takaaman lainoituksen turvin. Kokeilun tarkoituksena oli, ettei alueen sosiaalinen rakenne muuttuisi radikaalista, vaan myös vähävaraisemmilla olisi mahdollisuus kohentaa asuinolosuhteitaan edullisella lainalla. Perusparannusten avulla vanhat rakennukset kyllä säilyivät, mutta monesti alkuperäisen ilmeensä ja identiteettinsä menettäneinä. Korjaamisessa käytettiin moderneja rakennusmateriaaleja, kuten karaattilevyä tai tiilijäljitelmäpeltiä ja monesta useita pieniä asuntoja käsittäneestä vuokratalosta muokattiin yhden perheen omakotitalo.

1980-luvulta alkaen alueelle rakennettiin lisääntyvässä määrin uutta. Elintason kohoamisen myötä koteihin vaadittiin enemmän mukavuuksia, kuin mitä ahdas mökki ulkokäymälöineen ja kylmine vesineen pystyi tarjoamaan. Uudisrakennukset poikkesivat usein naapurustostaan merkittävästi sekä mittakaavaltaan että muodoiltaan. Niiden piirteet vaikuttivat vierailta alueen perinteiseen rakennustapaan nähden. Uudisrakentamisen myötä alueen perinteiset piirteet alkoivat kadota. Pihoilta purettiin vanhat piharakennukset, pihamaa saatettiin asfal-

toida, laatoittaa tai aidata korkeilla aidoilla, autotalleja ja parkkipaikkoja rakennettiin, teitä asfaltoitiin ja levennettiin, rakennuksia laajennettiin, pienet kaupat ja liikkeenharjoittajat hävisivät alueelta. Vaikutukset alueen sosiaaliseen rakenteeseen vanhojen asukkaiden väistyessä uusien tieltä ovat olleet yhtä mullistavia. Alueelle leimallinen yhteisöllisyys on vähentynyt ja yksityisyys kasvanut. Kaikki tämä on muuttanut alueen maisemallista ilmettä ainutlaatuisesta tiheästi rakennetusta puutalokaupunginosasta nykyaikaisen standardiasuinalueen suuntaan.

Alueen vetovoima on kasvanut edelleen 1990-2000-luvuilla, mikä on vaikuttanut tonttien ja talojen hintojen nopeaan kasvuun. Perinteisestä työläiskaupunginosasta on tullut myös varakkaimman väen asuinalue. Syntyperäisiä asukkaita on yhä vähemmän ja perinteiset työväenasuinrakennukset näyttävät vaatimattomilta uusien kookkaiden omakoti- ja rivitalojen rinnalla. Jotkut muutoksista ovat olleet välttämättömiä, sillä uudistuminen kuuluu elinvoimaisen asuinalueen kehitykseen. Uudistumisen ei kuitenkaan tarvitse tapahtua perinteisen kustannuksella; vanhan asuinrakennuksen voi muuttaa nykyvaatimuksia vastaavaksi sen alkuperäisiä piirteitä kunnioittaen tai säilyttää pihapiirin ilmeen piharakennuksineen, polkuineen ja vanhoine kasveineen.

3 ALUE - Pispalan rakennettu kulttuuriympäristö

3.1 Katutilat, näkymät ja kaupunkikuva

Pispala on osa Tampereen halki, Kangasalta aina Ylöjärvelle asti kulkevaa harjujonoa. Tämän Pohjoismaiden korkeimman jääkauden muodostaman moreeniharjun korkein kohta, 159 m merenpinnasta, on juuri Pispalassa, Pyykkimettän puistossa. Pispalanharju on kiistatta yksi Tampereen ja sitä ympäröivän kaupunkiseudun hallitsevimpia maiseman elementtejä. Pispalan merkittävimmät piirteet kaukomaisemassa, vaikkapa Näsijärven selältä tarkasteltaessa ovat harjun muoto, tiheästä rakennuskannasta muodostuva pinnan rakeisuus ja muutamat yksittäiset silhuetista kohoavat rakennukset, kuten Pispalan koulu, Ylä-Voiman kerrostalo ja Haulitorni. Nämä rakennukset ovat muodostuneet Pispalan symbolikohteiksi. Pispalanharjun muodostamalla kaupunkikuvallisella kokonaisuudella on Tampereen kaupungille esteettisten ja maisemallisten arvojen lisäksi suuri identiteettimerkitys. Pispala on laajin ja säilynein teollisuuden ja tehtaiden kaupunkina tunnetun Tampereen työväenasuinalueista. Sen miljöö kertoo yhä elävästi tehdaskaupungin työväestön elämästä ja asumisesta viime vuosisadan alussa.

Pispalan kaupunginosan persoonallinen ja epäyhtenäiseltä vaikuttava ilme on syntynyt rakentamisen vapaudesta, rakennusmääräysten ja asemakaavan rajoitusten puutteesta. Lisäksi siihen ovat vaikuttaneet saatavilla olleet rakennusmateriaalit sekä rakennustekniikka. Lähempää tarkasteltuna rakennusten koko, muodot ja tyylipiirteet vaihtelevat, ne on sijoitettu tonteilleen milloin päädyt kadulle, milloin pitkä sivu kadulle päin. Sisäänkäynnit ovat kadun puolella tai pihan puolella. Toisinaan rakennukset ovat kiinni katulinjassa, toisinaan sisemmällä tonteillaan. Rakentajat ovat saaneet lähes rajoituksetta toteuttaa omaa näkemystään.

Erityyppisiä asuinrakennuksia ei Pispalassa useimmiten ole sijoitettu tarkoituksellisesti tiettyille alueille tai ryhmiksi. (Asuinrakennusten tyypit on esitelty tarkemmin edempänä luvussa 4.) Vilkkaan rakentamisen kautena 1920-30-luvuilla tällaisia alueita on syntynyt tahattomasti mm. Pispankadun varteen, jossa on yhtenäisempi suurien vuokratalojen muodostama tiivis

katumaisema. Alueen yleiskuva on hajanainen erikokoisten, -tyyppisten ja -muotoisten rakennusten vapaan sijoittelun seurauksena.

Vasemmalla Pispalalle tyypillistä tiivistä rakennettua kaupunkikuvaa Rajaportinkadulta kohti etelää kuvattuna. Oikealla kaupunkimaista katunäkymää Mäkikadulla.

Rakennustapaan pohjautuvaa yhtenäistä "pispalalaista tyyliä" ei oikeastaan ole olemassa, toisin kuin useimmilla muilla samoihin aikoihin syntyneillä asuinalueilla, jossa rakentamista ovat säädelleet tavallisesti melko tiukatkin rakennusmääräykset. Näennäisestä epäyhtenäisyydestä on kuitenkin löydettävissä myös yhdistäviä tekijöitä. Pispalan kaupunkikuvalle on tyypillistä pienipiirteisyys, rakennusten mittakaava, topografian sanelema rinnerakentaminen sekä tiivis, mutta maisemaan sopeutuva ja ympäristön huomioiva rakentaminen.

Perinteistä Pispalalaista rakentamista leimaa myös voimakkaasti puun käyttö pääasiallisena rakennusmateriaalina, rakentaminen käsityönä sekä suunnittelemattomuus. Yksityiskohdaisia rakennuspiirustuksia ei ollut; usein asian ajoi tupakka-askin kanteen tehty luonnos. Asuinrakennusten runkomateriaalina on käytetty aluksi yksinomaan hirttä. Rankorakenne on yleistynyt Pispalassa kuitenkin melko varhain 1920-luvun alusta alkaen. Kivijalka on 1910-luvulle asti pääsääntöisesti rakennettu luonnonkivisistä paasista, joiden välit on myöhemmin laudoitettu, valettu betonista tai muurattu tiilestä. 1910-luvun lopusta alkaen kivijalan rakenteena yleistyvät betoniset pylväät ja valetut betonisokkelit. Monia rakennuksia on rakennettu useassa vaiheessa varallisuuden ja tilantarpeen kasvaessa, usein usean eri rakentajan toimesta, joten niissä on voitu käyttää eri osissa erilaisia runko- tai kivijalkamateriaaleja. Rakentamisessa käytetty betoni on lähes poikkeuksetta ollut ns. säästöbetonia, jossa sementtiä on käytetty niukasti ja hiekkaa, soraa ja kiviä runsaasti. Vähävarainen rakentaja on saattanut myös tinkiä materiaalien laadussa ja käyttää kakkos-nelosen sijaan kahta

yhteen naulattua lautta tai betonin raudoittamisessa saatavilla olevaa rautaromua. Eriste­materiaaleina on käytetty kekseliäästi saatavilla olevaa teollisuuden ylijäämää, kuten pella- varivettä.

Pienipiirteisyydellä ja mittakaavalla viitataan yksinkertaiseen, melko koristelemattomaan, kooltaan hillittyyn ja sopusuhtaiseen rakentamiseen. Jyrkkiin rinteisiin rakentaminen taas on luonut persoonallisia ja usein hyvin innovatiivisiakin piirteitä rakentamiseen. Näihin kuuluvat mm. korkeat, joskus jopa usean kerroksen korkuiset kivijalat sekä rinteen jyrkkyydestä joh- tuvat erikoiset sisäänkäyntiratkaisut.

Rinteen jyrkkyydestä johtuvia Pispalalle tyypillisiä rakennusteknisiä ratkaisuja.

Kaupunkirakenteen tiiviys on seurausta suhteellisen pienikokoisista tonteista, mikä vapaasti rakentuneella työväestön asuinalueella johtui ymmärrettävästi varojen puutteesta; pieni tontti oli suurta edullisempi. Pispalassa maisema on aina ollut keskeisessä asemassa. Ym- päristön huomioiminen rakentamisessa näkyy tavassa rakentaa ympäristöön sopivin raken- nusmateriaalein ja muodoin, siten että järvimaisema ei kokonaan peity naapurustolta. Pe- rinteinen pispalalainen rakennustapa on jättänyt maiseman näkyviin rakennusten välistä myös kadunkulkijalle, mikä monelta uudisrakennuksen rakentajalta tuntuu unohtuneen.

Kattokaltevuudet, kattojen mallit ja muodot vaihtelevat vapaasti muodostaen elävän mai- semallisen elementin, ns. viidennen julkisivun, mikä rinnemaastossa on erittäin tärkeässä asemassa. Perinteinen katemateriaali on ollut päre, huopa tai saumattu pelti. 1940-luvulla

yleistynyt tiilikate tai 1980-luvun lopulta alkaen yleistynyt tiilijäljitelmäpelti (profiiloitu pelti), eivät materiaalina sovi 1900-luvun alkupuolen rakennuksiin. Kattojen maailma on perinteisesti ollut myös melko ehyt, mistä johtuen suurikokoiset ja erimalliset katon pystyikkunat eli frontonit tai modernit lapeikkunat eivät istu maisemaan. Pispalassa tyypillisimpiä vinttikeroksen valontuojia ovat olleet rakennuksen tyylistä riippuen pienikokoinen ehyträystäinen poikkipääty, puolipyöreä lunetti-ikkuna tai kolmioikkuna.

Pispalan kaupunkikuvalle tyyli­pillinen piirre on maaston muotoja mukaileva katuverkko, joka on syntynyt vähitellen poluista ja kulkureiteistä teiksi ja edelleen nykyisiksi kaduiksi sekä tietenkin portaiksi. Kehityksen näkee myös kadunnimissä. 1900-luvun alkupuoliskolla muodostuneet kulkureitit nimettiin teiksi: Koulutie, Pispantie ja Mäkitie. Lisäksi käytettiin tarkemmin kuvailevia nimityksiä, kuten Sauna-Maijan mäki, Kellosepän mäki, Mankeli-Niemisen mäki. Tampereen kaupunkiin liittämisen jälkeen tiestä tuli katuja; Provastinkatu, Pispankatu ja Mäkikatu. Teiden linjaukset ovat muuttuneet melko vähän, mutta korotukset, suoristaminen ja pinnoitteiden muutos on ollut voimakkaampaa. Katujen kunnossapidon ja liikennemäärien kasvun vuoksi monet toimet ovat kuitenkin olleet välttämättömiä. Erityisen hyvin perinteisen kapean katutilan ovat säilyttäneet Erämiehenkatu, Provastinkatu, Pispankatu, Mäkikatu ja Rajaportinkatu sekä Rinnekatu.

Alueen pääliikenneväylä on Pispalan valtatie, jota on 1950-luvulta lähtien levennetty, suoristettu ja loivennettu liikennemäärien kasvaessa. Muutokset ovat vaikuttaneet myös kadunvarren rakennuskantaan, joka on uudistunut paikoin voimakkaastikin. Muita pääväyliä ovat nykyinen Tahmelan viertotie sekä harjun laella kulkeva Pispalanharju. Poikittaissuuntaisia katuja ei oikeastaan rinteen jyrkkyydestä johtuen ole. Ne on harjulla korvattu portailla, jotka ovat perinteisesti olleet puu- tai betonirakenteisia. Nykyisin portaiden materiaalina on pääosin kestäkylästetty puu. Portaista pisimmät ovat Hirvikadulta Mäkikadulle yltävät ns. Jaakobinportaat. Monet portaista ovat kulkeneet samalla paikalla jo lähes sata vuotta, mutta on Pispalaan rakennettu myös uusia portaita, kuten 2000-luvun puolivälissä Vallikadun päästä Pispankadulle nousevat portaat. Maaston asettamien haasteiden lisäksi Pispalanharjun poikittaista liikkumista rajoittavat nykyisin kaksiraiteinen vilkasliikenteinen rautatie sekä Näsijärven rannassa kulkeva nelikaistainen Paasikiventie.

Vasemmalla Päivölänkadun portaat 1950-60-luvulla.

Oikealla Pispalan valtatie­n leventämistä 1950-luvulla. Kuvan oikean reunan rakennus, ns. Vanamon kauppa on purettu leventä­misen tieltä. Kuvat: Tampereen museoiden kuva-arkisto.

Tontit ja katutila on useimmiten rajattu rakennuksilla, mutta toisinaan myös vaihtelevasti pystylauta-aidoilla, pulterimuureilla eli rivinteereillä tai betonimuureilla ja Ala-Pispalan tasaisem­malla alueella myös pensasaidoilla. Alueen yleisilme on tiiveydestä ja usein kadun reunaan ulottuvista rakennuksista johtuen melko kaupunkimainen. Nousevat ja laskevat kadut ja rakennusten vaihtelevat rivistöt ja erilaiset penkereet luovat kiintoisia kadunvarsinäkymiä. Monet 1980-2000-luvulla rakennetuista pulterimuureista esimerkiksi Tahmelan lähteen tuntumassa Tahmelan viertotien ja Kannaksenkadun risteyksessä vaikuttavat ympäristöönsä liian massiivisilta.

3.2 Pispalan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet

Vuosina 2008-2009 inventoiduilta alueilta on hahmotettavissa 14 erityisen hyvin perinteistä Pispalalaista rakentamista ja kaupunkikuvaa kuvaavaa aluetta, jotka seuraavaksi esitellään lyhyesti. Arvoalueiden sijainnit on kuvattu raportin lopussa karttaliitteissä 5 ja 6: Pispalan - Tahmelan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet, länsi- ja itäosa. Arvoalueiden yksityiskohtaisemmat inventointitiedot löytyvät inventointiaineiston kansioista 1 ja arvoalueisiin liittyvät toimenpidesuosituks­et tämä raportin luvusta 5.4.

3.2.1 Vallikadun varsi (2008/A1)

Vallikadun ympäristö on uudistunut rakennuskannaltaan melko voimakkaasti, mutta kadun alkupäässä on säilynyt vanhojen rakennusten muodostama kokonaisuus, missä on vielä hahmotettavissa Tahmelan rakentamiselle ja asutukselle tyypillisiä piirteitä. Asuinrakennukset poikkeavat tyyliltään toisistaan melko voimakkaasti ja ne edustavatkin eriaikojen rakentamista. Rakennukset ovat pääosin hyvin säilyttäneet alkuperäisiä piirteitään.

Katumaisemaa Vallikadun alkupään arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

Rakennuksista varhaisin, Vallikatu 3 on peräisin 1890-luvulta, mutta sitä on laajennettu useaan otteeseen tämän jälkeen. Rakennus on runoilija Yrjö Jylhän lapsuudenkoti. Muut alueen rakennukset edustavat 1900-luvun alkupuolen rakentamista. Vallikatu 8 kivijalassa on toiminut Vallin kauppa, joka on antanut nimen koko kadulle. Vallikatu 10 kivijalassa on toiminut pesutupa ja Vallikatu 12 C:n kivijalassa mankeli, joita ympäristön asukkaat ovat käyttäneet. Vallikatu 12:ssa kerrotaan olleen kellosepänverstas. Alueella on maisemallista merkitystä, mutta myöskin asutushistoriallista, sosiaalihistoriallista ja rakennushistoriallista arvoa. Arvoluokka III.

3.2.2 Pispankadun varsi (2008/A2)

Pispankadun varteen alettiin rakentaa suuria vuokrakerrostaloja 1920-luvulla. 1920- ja 1930-luvut olivat voimakasta rakentamisen aikaa Pispalassa ja Pispankatu edustaa hyvin juuri tätä rakennuskautta. Monet alueen rakennuksista ovat aikansa ”gryndereiden” ra-

kentamia, erityisesti Välimäen veljekset ovat urakoineet useita rakennuksia Pispankadulle ja sen lähistölle.

Katumaisemaa Pispankadun varren hienosti säilyneellä arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

Kaksikerroksiset, harja- tai aumakattoiset, korkean kivijalan omaavat, useita huoneen ja keittiön asuntoja käsittäneet rakennukset ovat tyypillisiä kadun varren rakennuksia. Joukossa on myös pienempiä alkuaan kahden perheen pientalotyyppisiä rakennuksia, joissa on lisäksi pidetty vuokralaisia kivijalan ja vintin hellahuoneissa. Sisäänkäyntien yleinen arkkitehtoninen aihe on kolmiopäätyinen katos, jota kannattelevat puiset pilarit. Osa rakennuksista on rankorunkoisia, osa hirsitaloja.

Talot on rakennettu 1920-luvun puolivälin ja 1930-luvun alun välisenä aikana. Monien rakennusten kivijaloissa on toiminut pieniä kauppia. Rakennukset ovat säilyneet pääosin hyvin ja edustavat hienosti 1920-30-lukujen vuokratalo- ja pientalorakentamista. Kadunvarsi muodostaa maisemallisesti näyttävän ja yhtenäisen rakennuskokonaisuuden. Alueella on vahvaa asutushistoriallista, taloushistoriallista, rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa. Arvoluokka I.

3.2.3 Pispalanharjun varsi (2008/A3)

Harjun lakea pitkin kulkenut tie, nykyinen Pispalanharju, on syntynyt noin 1910-1920-luvuilla. Kadunvarren ensimmäiset rakennukset rakentuivat 1900-luvun alussa ja 1910-luvulla. Pääosa rakennuskannasta on rakentunut kuitenkin 1920-luvulla. Pispalanharju on

uudistunut melko voimakkaasti, mutta Pispalan portaiden ja ns. Pyykkimettän puiston välisellä alueella on säilynyt 1910-30-luvuilla rakennettujen erityyppisten rakennusten muodostama katukokonaisuus. Joukossa on useita entisiä vuokrataloja, mutta myös muutamia alkuaan kahden perheen pientaloja sekä yksittäisiä huoneen ja keittiön mökkejä.

Katumaisemaa Pispalanharjun varren arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

Alueen rakennuskanta on vaihtelevaa ja monimuotoista sekä pääosin suhteellisen hyvin säilynyttä. Pyykkimettän näköalanpaikan kohdalla on sijainnut August Koivusen rakennuttama vesisäiliö, johon pumpattiin vettä Tahmelan lähteestä ja josta monet pispalalaisista saivat vetensä. Pispalanharjun varrella on erityistä symbolimerkitystä, sillä aluetta pidetään yleisesti maisemallisesti ominaisimpana Pispalana. Pyykkimettän näköalapaikalta avautuu upea, jo klassiseksi muodostunut näköala Näsijärvelle sekä Pyhäjärvelle, harjun etelärinteeseen ja Tahmelaan. Alueella on vahvaa maisemallista merkitystä, mutta myöskin asutushistoriallista ja rakennushistoriallista arvoa. Arvoluokka II.

3.2.4 Rajaportinkadun varsi (2008/A4)

Rajaportinkadun varteen on rakentunut 1900-luvun alun ja 1920-luvun välillä suurten vuokratalojen kokonaisuus. Rakennukset sijoittuvat Rajaportinkadun eteläreunaan muodostaen yhtenäisen seinämän kadun varteen. Rakennukset ovat pohjiltaan pääasiassa suorakaiteen muotoisia ja sisäänkäynnit sijoittuvat pihojen puolelle. Lähes kaikki rakennukset ovat voimakkaasti peruskorjattuja ja korotettuja, joten tarkkoja rakentamisajankohtia ei pysty määrittämään. Ainakin kaksi rakennuksista on rakennettu 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa tai aivan 1900-luvun alussa. Kaikissa rakennuksissa on ollut pieniä hellahuoneen tai huoneen

ja keittiön asuntoja, joita on myöhemmissä peruskorjauksissa yhdistelty. Rakennusten ulkoasut ovat muuttuneet melko voimakkaasti, mutta niiden muodot ja yhdessä muodostama katutila on tunnistettavissa 1900-luvun alussa muotoutuneiksi. Viiden talon muodostama katukokonaisuus kertoo hyvin 1900-luvun alun ja 1920-luvun vuokratalorakentamisesta. Kokonaisuudella on asutushistoriallista ja maisemallista arvoa. Arvoluokka III.

Katumaisemaa Rajaportinkadun varren arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

3.2.5 Mäkikadun ja Rinnekadun ympäristö (2008/A5)

Mäkikadun ja Rinnekadun väliselle alueelle on muodostunut 1900-luvun alun ja 1920-luvun välisenä aikana pääasiassa suurten vuokratalojen muodostama katukokonaisuus. Rakennukset ovat pohjiltaan usein suorakaiteen muotoisia, pitkiä ja useita huoneen ja keittiön tai hellahuoneen asuntoja käsittäneitä. Osassa rakennuksia on alkuperäinen huoneistojako säilynyt, osassa asuntoja on joko laajennettu vintille tai yhdistetty asuntoja suuremmiksi huoneistoiksi. Ainakin kahdessa 1900-luvun alun rakennuksessa on ollut alun perin yhteiskeittiöjärjestelmä.

Rakennusten pitkät ja suhteellisen kapeat rungot muodostavat Mäkikadun eteläpuolelle muurimaisen seinämän, joka tekee katutilasta tiiviin. Sisäänkäynnit kuisteineen ovat pihojen puolella. Osa rakennuksista on rakennettu kahdessa vaiheessa siten, että ensimmäinen osa on rakennettu 1900-luvun alussa ja sitä on jatkettu 1920-luvulla. Rakennuksissa on säilynyt jonkin verran klassisia 1920-luvun tyylipiirteitä kuten kulmien pilasterointeja, päätyjen kissanpenkkejä, lunetti-ikkunoita ja puisten pilareiden kannattelemia avokuisteja. Pääosa

rakennuksista on kuitenkin peruskorjattu suhteellisen voimakkaasti. Katukokonaisuus on arvokas asutus- ja sosiaalishistoriallisen kertovuutensa vuoksi. Katujen varsille muodostuu yhtenäinen ja maisemallisesti merkittävä rakennuskokonaisuus. Arvoluokka II.

Katumaisemaa Mäkikadun ja Rinnekadun ympäristön arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

3.2.6 Pohjanmaantien varsi (2009/A1)

Pohjanmaantie (ent. Lielahdentie) on osa Pispalan kannaksella kulkenutta vanhaa maantietä. Kuninkaantienä ja myöhemmin Kyröskosken maantienä tunnettu tie on yksi vanhimmista sisämaan ja Pohjanlahden rannikon välisistä teistä, joka on yhdistänyt Hämeen Turkuun, Ala-Satakuntaan ja Pohjanmaahan. Tie on ollut käytössä ainakin jo 1500-luvulla. Pispalan länsipuolella tie haarautui lounaaseen, Turun suuntaan sekä luoteeseen Ylöjärven ja Hämeenkyrön kautta Pohjanmaan rannikolle. Luoteishaara tunnetaan nykyisin nimellä Pohjanmaantie ja se on säilynyt samalla paikalla vähintään 1800-luvulta asti. Arvoalueella on historiansa vuoksi on merkittävää liikennehistoriallista arvoa.

Ensimmäiset rakennukset kadun varteen ovat todennäköisesti nousseet jo historiallisen ajan alussa. 1900-luvun alkupuolella kadunvarsi on ollut kaupunkimaisen tiivis, koostuen eri-ikäisistä ja kokoisista asuin- ja piharakennuksista. Pohjoispuolella on säilynyt ehjä neljän pienikokoisen asuinrakennuksen rivi, Pohjanmaantie 18-24, jotka tunnetaan rakentajasukunsa mukaan Virtasen valtakuntana. Rakennukset edustavat katoamassa olevaa huoneen ja keittiön rakennustyyppiä ja kertovat 1900-luvun alun asumisen ja elämisen tavasta. Pohjanmaantie 14 ja 16 ovat aiemmin muodostaneet yhtenäisen viiden rakennuksen

pihapiirin, jossa tarinan mukaan olisi ollut talli, johon nykyistä Pohjanmaantietä kaupunkiasioille tulleet maalaiset ovat voineet jättää hevosensa päiväksi. Pohjanmaantien ja Pispalan valtatie­ välisellä kulmatontilla on ollut sepän ja kivenhakkaajan verstaat. Kadunvarren rakennuskanta on uusiutunut voimakkaasti 1900-luvun kuluessa, etenkin inventointialueen ulkopuolelle jäävällä kadun eteläpuolella. Arvoluokka III.

Katumaisemaa Pohjanmaantien arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

3.2.7 Koukkarinkadun varsi (2009/A2)

Koukkarinkadun paikalla on alkujaan kulkenut vain kapea polku, joka on syntynyt 1900-luvun alussa, kun paikalle on rakennettu ensimmäiset talot. Vanhin alueen rakennuksista on Pispalan valtatie­ reunaan 1891 valmistunut VPK:n talo (nykyinen Teatteri Mukamas). Pääosa kadunvarren vanhemmasta rakennuskannasta on rakennettu alueen eteläpuolella valtatie­ varressa sijainneen Pispalan rukoushuoneen ympäristöön 1910-20-luvuilla. Alueen vanha rakennuskanta on vaihtelevaa ja monimuotoista sekä pääosin suhteellisen hyvin säilynyttä. Joukossa on useita pieniä asuntoja käsittäneitä entisiä vuokrataloja, mutta myös muutamia pieniä huoneen ja keittiön mökkejä sekä yksi 1950-luvun omakotitalo. Alueella on sosiaalishistoriallista ja rakennushistoriallista arvoa, sillä rakennukset kertovat 1900-luvun alun rakentamisen aja asumisen tavasta. Koukkarinkatu 7:llä on lisäksi henkilö- ja aatehistoriallista arvoa toimittuaan Pispalan punakaartin päällikön Aatto Koivusen kotitalona.

Katumaisemaa Koukkarinkadun arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

Kadun nykyinen ilme on peräisin 1980-90-lukujen taitteesta, jolloin katu virallisesti muodostettiin, levennettiin ja asfaltoitiin. Kadunvarsi on uudistunut melko voimakkaasti 1990-2000-luvuilla, jolloin useita vanhoja rakennuksia on purettu ja korvattu kookkailla omakoti-, rivi- ja paritaloilla. Muutoksista huolimatta Koukkarinkadun rakennukset muodostavat melko hyvin säilyneen, vaihtelevan ja monimuotoisen maisemakokonaisuuden. Arvoluokka III.

3.2.8 Rimminkadun varsi (2009/A3)

Rimminkatu on saanut nimensä kadun puolivälissä sijainneen Rimmintorpan mukaan. Torppa sijaitsi nykyisen Rimminkatu 21 kiinteistön tontilla osin katualueella. Katu päättyi talon kohdalla kasvaneeseen suureen lehtipuuhun. Itäpäässä katu päättyi 1863-64 rakennettuun Punaiseen tukkitiehen. Tukkitie purettiin uittotunnelin valmistuttua vuonna 1935 ja sen uoma on rakentamattomana puistoalueena.

Rimminkadun varren tontit ovat pääosin tasamaatontteja, aidattuja ja lisäksi muuhun Pispalaan verraten väljästi rakennettuja. Asuinrakennukset ovat usein hieman katulinjasta sisäänvedettyjä. Katutila on kapea ja puutarhamaisen vehreä.

Rakennukset ovat peräisin 1800-luvun lopun ja 1920-luvun väliseltä ajalta. Ne ovat yhden tai kahden perheen omakotitalotyyppisiä asuinrakennuksia, lukuun ottamatta Rimminkatu 9:ää, joka muistuttaa perusmuodoltaan 1800-luvun loppupuolen maatalon päärakennusta. Pispalalle tyypilliset vuokratalot puuttuvat alueelta kokonaan. Rimminkatu 7:ssä on toiminut

pitkään Pispalan neuvola ja Rimminkatu 14:ssä Pispalan puhelinkeskus. Rimminkatu 17 on ollut pappila, Rimminkatu 12:ssä on asunut kaupungin kamreeri ja Rimminkatu 8:ssä, Pispalan ainoassa funkkistalossa, Opettaja Halme. Alue on poikennut sosiaaliselta rakenteeltaan muusta Pispalasta, sillä suuri osa asukaista on kuulunut ylempään keskiluokkaan. Rimminkadulla on vain muutamia uudisrakennuksia (Rimminkatu 19 ja 21). Rimminkadun rakennukset muodostavat melko hyvin säilyneen maisemakokonaisuuden. Arvoluokka III.

Katumaisemaa Rimminkadun arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

3.2.9 Mäkikadun ja Kannaksenkadun risteys (2009/A4)

Mäkikadun ja Kannaksenkadun risteyksessä on säilynyt useiden kulttuurihistorialtaan paikallisesti merkittävien rakennusten kokonaisuus. Vanhimmat rakennuksista ovat 1900-luvun alkuvuosina rakennetut Frans Simolan päärakennus (Mäkikatu 80) ja sen eteläpuolella oleva Paldaniuksen talona tunnettu asuinrakennus (Mäkikatu 77). Simolan uusrenessanssityylinen päärakennus on ilmeisesti Wivi Lönnin suunnittelema. Pihapiiri on sittemmin jaettu kolmeksi erilliseksi tontiksi ja päärakennuksen eteläpuolella sijainnut puutarha lunastettu Mäkikadun jatkon tieltä 1900-luvun lopussa. Alkujaan Rajaportin saunan tuntumasta alkava Mäkikatu päättyi Ylä-Voiman kohdalle.

Alueen eteläkulmassa hyvin pispalalaista työväen asuinrakentamista edustava useassa vaiheessa rakennettu mansardikattoinen asuinrakennus (Kannaksenkatu 39). Alueen pohjoiskulmassa sijaitsevan asuinrakennuksen betonisessa osassa on toiminut yleinen sauna 1910-luvulta alkaen (Pispalan valtatie 59/ Kannaksenkatu 30). Myöhemmin Sirenin sauna-

na tunnettu sauna jatkoi toimintaansa saman tontin suuremmassa 1932 valmistuneessa rakennuksessa aina 1980-luvulle asti. Alueen itäkulmassa on yksi Pispalan suurimmista vuokrataloista (Mäkikatu 75). Se on rakennettu 1920-luvun lopulla ja tunnetaan omistajansa ja rakennuttajansa mukaan Iso-Simolana. Vuokratalon piharakennuksessa on toiminut alueen asukkaiden käytössä ollut pesula ja mankeli. Lisäksi alueen länsireunalla on 1930-luvulle asti kulkenut Punainen tukkitie. Sen betonisia tukirakenteita on säilynyt Pispalan valtatien ja sen eteläpuolella sijaitsevan parkkipaikan välissä.

Mäkikadun katumaisemaa arvoalueella 2009/A4 sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

Alueella ei ole uudisrakennuksia ja vanha rakennuskanta on peruskorjauksista huolimatta säilyttänyt pääosin hyvin 1900-luvun alun piirteensä. Hyvin erityyppiset rakennukset muodostavat kapeiden katujen varsille vaihtelevan ja monimuotoisen maisemakokonaisuuden. Arvoluokka II.

3.2.10 Mäkikadun varsi (2009/A5)

Mäkikadun arvoalue, joka rajoittuu lännessä Mooseksenmäkeen ja idässä Uittokujaan on kuulunut Simolan maihin. Kadunvarsi on rakentunut 1900-luvun alun ja 1920-luvun välisenä aikana. Useat rakennuksista on rakennettu kahdessa vaiheessa siten, että 1900-luvun alussa rakennettua taloa on jatkettu tai laajennettu 1920-luvulla. Rakennukset on rakennettu kiinni katulinjaan. Ne ovat muodoiltaan ja tyyppiltään vaihtelevia; omakotitalotyyppisiä usean perheen asuinrakennuksia sekä pieniä asuntoja käsittäneitä entisiä vuokrataloja. Rakennusten ulkoasut ovat säilyneet pääosin hyvin. Rakennukset ovat kooltaan suhteelli-

sen suuria, joten pihamaata ja kasvillisuutta tonteilla on vähän. Alueen lounaiskulmassa on yksi ympäristöönsä melko hyvin sopiva uudisrakennus.

Katumaisemaa Mäkikadun arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

Katulinja on kapea ja se laskeutuu loivasti länteen maastonmuotoja mukaillen. Kadun eteläpuolella rinne laskee jyrkästi Ajurinkadulle ja edelleen kohti Pyhäjärveä. Alkujaan Rajaportin saunan tuntumasta alkava Mäkikatu päättyi Ylä-Voiman kohdalle. Tällä kohdalla kulkenut kapea kulkuväylä oli nimeltään Tukkimiehentie (myöh. Tukkimiehenkatu). Laajempien katujen uudelleen järjestelyjen yhteydessä 1900-luvun lopulla Mäkikatu jatkettiin kulkemaan yhtäjatkoisesti aina Kannaksenkadun risteykseen ja Pispalan valtatielle, nykyisen seurakuntatalon kohdalle asti. Katua oli tarkoitus myös levenyttää, mutta hanke on jäänyt toteutumatta.

Mäkikadun varren eheä, tiiviisti rakennettu maisemakokonaisuus on yleisilmeeltään säilynyt pitkälti 1920-luvun asussaan. Kapean katulinjan ja siihen kiinni rakennettujen asuinrakennusten kokonaisuus kertoo erinomaisella tavalla Pispalan työväen rakentamisen, elämisen ja asumisen tavoista 1900-luvun alussa. Arvoluokka I.

3.2.11 Erämiehenkadun varsi (2009/A6)

Erämiehenkatu (ent. Ylätie) on osa kannasta pitkin kulkenutta vanhaa maantietä. Kuninkaantienä ja myöhemmin Kyröskosken maantienä tunnettu tie on yksi vanhimmista sisämaan ja Pohjanlahden rannikon välisistä teistä, joka on yhdistänyt Hämeen Turkuun, Ala-Satakuntaan ja Pohjanmaahan. Tie on ollut käytössä ainakin jo 1500-luvulla. Alueen pää-

väylän tielinja on viimeistään 1800-luvulla siirtynyt etelämmäs nykyisen Pispalan valtatie paikalle. Erämiehenkadun katulinja on kapea, loivasti kaartuva, paikoin tiiviisti rakennusten reunustama, paikoin vehreä ja avoin. Nykyinen katu vanhan tielinjan paikalle on muodostunut 1900-luvun loppupuolella.

Katumaisemaa Erämiehenkadun arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

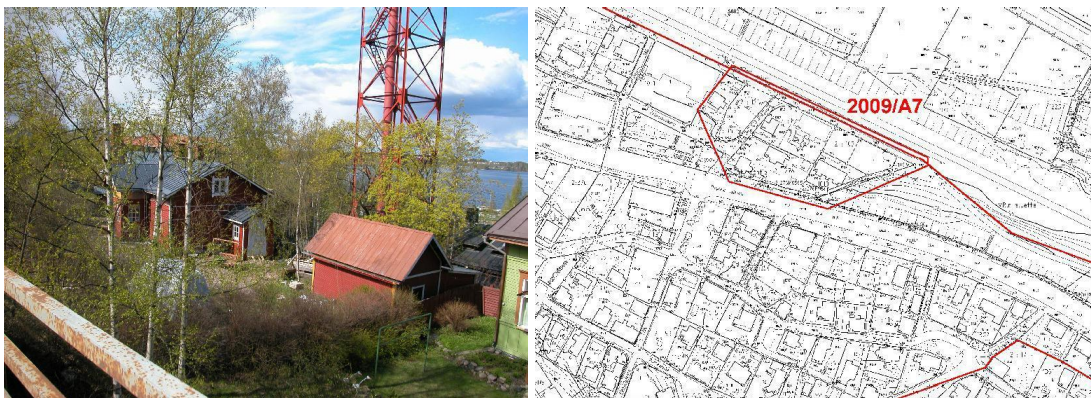
Erämiehenkadun varren säilyneistä rakennuksista ensimmäiset rakennettiin 1800-luvun lopulla, jolloin alue kuului Simolan talon maihin. Osa kadunvarren rakennuksista on huvilatyypisiä, suurehkoja, alkujaan yhden perheen asuinrakennuksia (Erämiehenkatu 5, 11, 16 ja 18). Niiden rungot kerrotaan tuodun Terijoelta. Rakennukset poikkeavat voimakkaasti pispalalaisesta työväenrakentamisesta paitsi käyttötarkoituksensa myös koristeellisuutensa vuoksi. Tyypillistä työväen rakentamista edustaa Erämiehenkatu 12/ Ahjolankatu 4:n pääosin 1920-luvulla rakennettu usean vuokratalon kokonaisuus. Erämiehenkatu 3: usean asuin- ja piharakennuksen kokonaisuus puolestaan edustaa 1800- ja 1900-lukujen maa-laismaisen rakentamisen tyyppiä. Alueen eteläosaan, Pispalan valtatie reunaan on rakennettu myös yksi 1950-luvun asuinkerrostalo, joka edustaa alueen modernia rakentamista (Pispalan valtatie 8). Alueen kaakkoiskulman vanhojen rakennusten tilalle on 1980-luvulla rakennettu ajan lähiörakentamiselle tyypillinen matala liikekeskus. Erämiehenkadun varressa on myös kolme 1990-2000-luvun kookasta omakotitaloa.

Paikallista talous- ja sosiaalishistoriallista merkitystä on useilla kadun varren rakennuksista: Pispalan posti on toiminut neljässä alueen rakennuksista, pisimpään Erämiehenkatu 11:ssä. Erämiehenkatu 5 on toiminut vuodesta 1937 päiväkotina. Pispalan valtatie 10:ssä on postin lisäksi toiminut metallivalimo ja Pispalan valtatie 12:ssä pieni kivijalkakauppa.

Erämiehenkadun varren rakennukset muodostavat erittäin moni-ilmeisen ja vaihtelevan katukokonaisuuden. Rakennukset ovat tyypeiltään hyvin erilaisia vaihdellen maaseutumaisesta rakentamisesta huviloihin ja vuokrataloihin. Alue kertoo työväenluokan ja ylemmän keskiluokan huvilamaisesta rakentamisen ja asumisen tavasta Pispalassa. Osalla rakennuksista on myös talous- ja sosiaalishistoriallista merkitystä toimittuaan postina, kauppana ja päiväkotina. Erämiehenkatu on ollut osa kannasta pitkin kulkenutta keskiaikaista maantietä, mistä johtuen alueella on liikennehistoriallista arvoa. Arvoluokka II.

3.2.12 Haulitornin ympäristö (2009/A7)

Haulitornin ympäristön arvoalue rajautuu Erämiehenkatuun, Haulikatuun, Pispalan valtatiehen sekä rautatiealueeseen. Alueen rakennukset ovat rakentuneet valtatiehen varteen Simolan kantatilan maille 1800-luvun lopun ja 1920-luvun välisenä aikana. Vanhin taloista on perinteistä maaseudun rakennustyyppiä oleva hirsinen paritupa (Haulikatu 4). Samalle tontille rakennettiin 1900-luvun alussa hieman uusrenessanssityylinen neliöpohjainen rakennus, jossa on kaakkoissivulla viisikulmainen kuisti (Haulikatu 2). Alueen kaakkoisosassa on pitkä useita pieniä asuntoja käsittänyt, kahdessa osassa rakennettu asuinrakennus (Haulikatu 12).

Maisemaa Haulitornin ympäristön arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

Haulitehdas ja -torni on molemmat rakennettu 1908 Haulitehdas oy:n toimesta, kun tehtaan toiminta siirrettiin Pyynikiltä Pispalaan. Punatiilinen tehdasrakennus ja punaiseksi maalattu, teräksinen 55 metriä korkea haulitorni edustavat molemmat aikansa rakennusteknistä huip-

puosaamista. Haulitornilla on korkeutensa vuoksi merkittävä maisemallinen merkitys. Se on yksi Pispalanharjun kaukomaisemassakin näkyvistä symboleista. Haulitehtaan johtaja asui muistitiedon mukaan aluksi tehtaan kanssa samalle tontille rakennetussa pienessä huoneen ja keittiön talossa (Haulikatu 6) ja rakennutti sitten 1920-luvun lopulla perheelleen suuremman talon Erämiehenkatu 8:aan. Näiden välissä sijainnut 1910-luvun asuinrakennus on palanut 1980-luvulla. Vanhoista piharakennuksista jäljellä on ainoastaan Erämiehenkatu 8 pihasauna, muut on purettu ja osin korvattu uusilla pienikokoisilla pihavajoilla tai autosuojilla.

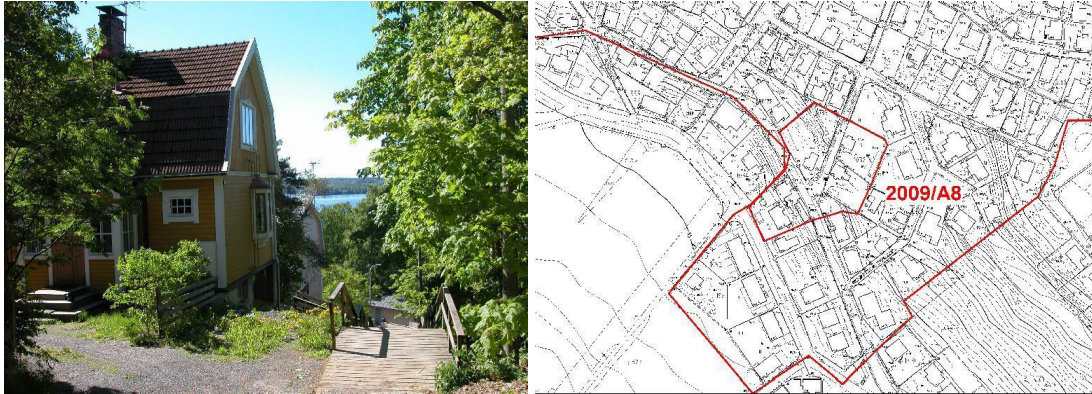
Haulitehtaan ympäristö muodostaa 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa syntyneen teollisuus- ja asuin­ympäristökokonaisuuden. Alueella on vahva paikallinen teollisuushistoriallinen merkitys haulitehdastoiminnan vuoksi. Haulitorni on Pispalanharjun kaukomaiseman symboli. Pääosin hyvin säilyneet alueen rakennukset kertovat työväen asuinrakentamisen tavoista, rakennustyypeistä sekä elämisen ja asumisen tavasta 1900-luvun alun Pispalassa. Arvo­luokka I.

3.2.13 Kannaksenkadun Päivölänkadun risteys (2009/A8)

Päivölänkadun ja Kannaksenkadun risteyksessä on säilynyt maisemallisesti erittäin merkit­vä 1910-1920-luvuilla rakennettu alue. Alueen lähiympäristö on uudistunut 1900-luvun lopulla ja 2000-luvulla melko voimakkaasti purkamisen ja uudisrakentamisen seurauksena, mikä korostaa arvoalueen merkitystä. Päivölänkadun eteläpään muodostavat nykyisin puu­rakenteiset portaat, ainakin 1950-60-luvuilla portaat ovat olleet betonista valetut. Kannak­senkadun katulinja on muodostunut 1800-luvun lopulla ja se on toiminut etelärinteen päälii­kenneväylänä ennen nykyisen Tahmelan viertotien rakentamista.

Päivölänkadun rinteessä, portaiden molemmin puolin sijaitsee kolme rankorakenteista asuintaloa. Rankorakenne on 1910-20-luvulla ollut rakennustekninen uutuus, joka on yleis­tynt Pispalassa hieman tavallista aikaisemmin. Kannaksenkatu 10 ja 12 edustavat tyypillis­tä työväen omakotitalotyyppistä asuinrakentamista, kun taas Päivölänkatu 15 asuinraken­nus on poikkeuksellisen koristeltu, mikä viittaisi keskiluokkaiseen rakennuttajaan. Kannak­senkadun alapuoliseen jyrkkään rinteeseen asettuvat ns. Vuorenmaan valtakunnan neljän entisen vuokratalon kokonaisuus. Rakennukset on rakentanut Benjamin Vuorenmaa. Rin-

teen jyrkkyydestä johtuen tontilla on runsaasti betoniportaita ja rakennuksissa on erittäin korkeat kivijalat sekä erikoisia sisäänkäyntiratkaisuja.

Päivölänkadun katumaisemaa arvoalueella 2009/A6 sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

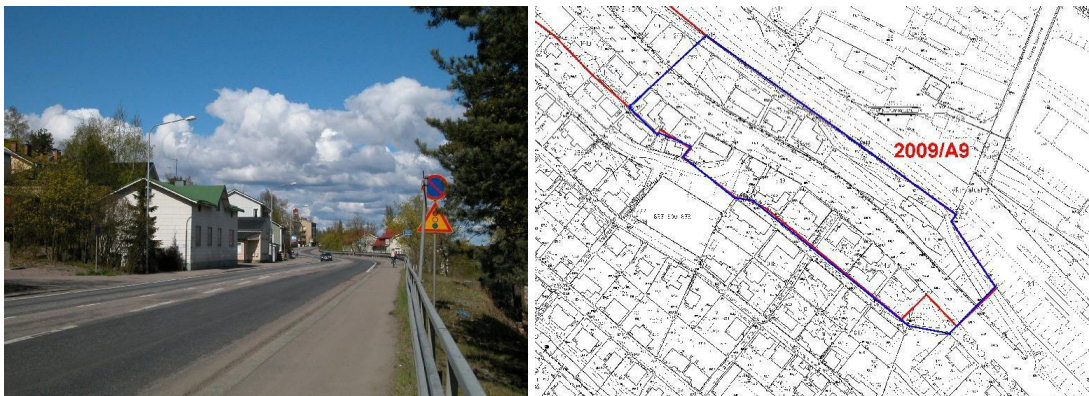
Kannaksenkadun ja Päivölänkadun rinteessä on maisemallisesti keskeisellä paikalla sijaitseva, persoonallisten ja pääasiassa hyvin säilyneiden ja aikansa rakennusperinnettä hyvin edustavien rakennusten kokonaisuus. Rakennukset sijoittuvat erittäin jyrkkään rinteeseen, mistä johtuen niissä on käytetty erikoisia ratkaisuja muun muassa kivijalkojen ja sisäänkäyntien suhteen. Osassa rakennuksia on rankorunko, mikä 1910-20-luvuilla vielä oli rakennustekninen uutuus. Vuorenmaan valtakunnan vuokratalokokonaisuus on muodostunut pispalalaisen tiiviin rinnerakentamisen ja työväenasumisen symboliksi, jolla on suuri paikallinen sosiaalihistoriallinen merkitys. Arvoluokka I.

3.2.14 Pispalan valtatie alku (2009/A9)

Pispalan valtatie on osa kannasta pitkin kulkenutta vanhaa maantietä. Kuninkaantienä ja myöhemmin Kyröskosken maantienä tunnettu tie on yksi vanhimmista sisämaan ja Pohjanlahden rannikon välisistä teistä, joka on yhdistänyt Hämeen Turkuun, Ala-Satakuntaan ja Pohjanmaahan. Tie on ollut käytössä ainakin 1500-luvulta lähtien. Tielinja on arvoalueella pysynyt nykyisellä paikallaan ainakin 1800-luvun alusta alkaen, joskin katu on 1950-luvulla levennetty. Alueen kaakkoispäädyn poikki on kulkenut Pohjois-Pirkkalan ja Tampereen välinen raja, johon valtatie poikki oli rakennettu 1831 veräjä, rajaportti. Rajalla kulkevan riuksaidan tilalle rakennettiin 1905 kivinen pulteriaita. Veräjä jäi käytöstä 1900-luvun alussa,

mutta paikan nimeksi jäi Rajaportti.

Vanhimmat alueen säilyneet rakennukset on rakennettu 1800-luvun lopulla. 1900-luvun alussa kadunvarsi on ollut kaupunkimaisen tiivis, koostuen eri-ikäisistä ja kokoisista asuin-, liike-, versta- ja piharakennuksista. Myös alueen pohjoiskulman valtatie ja Ratakadun väliset tontit ovat olleet rakennettuja. Niillä sijainneet Santalahden tehdastyöntekijöiden vuokralat ovat tuhoutuneet tulipaloissa 1900-luvun lopulla. Kadunvarren rakennuskantaa on korjattu voimakkaasti 1980-90-luvuilla, mistä johtuen joidenkin rakennusten alkuperäiset piirteet ovat kadonneet. Alueella on ainoastaan yksi 1990-luvulla rakennettu useita asuntoja käsittävä uudisrakennus.

Katumaisemaa Pispalan valtatie alun arvoalueella sekä karttaote.

Kartta: Tampereen kaupunki. Muokkaus: Pirkanmaan maakuntamuseo/ Miia Hinnerichsen.

Useilla arvoalueen rakennuksista paikallista talous- ja sosiaalihistoriallista merkitystä: Ratakatu 5 on ollut Enqvistin perustaman Santalahden sahan isännöitsijän asuntoja ja tehtaan konttorina, Pispalan valtatie 1:ssä asui hevosmiehiä ja ajureita ja sen länsipuolella seppä. Mäkikadun kulmauksessa on Pispalan tunnetuin ja ainoa yhä toimiva yleinen sauna, Rajaportin sauna (ent. Lahtisen sauna) ja sen länsipuolella Puukkoniemen kauppana tunnettu talo (ent. Rajaportin Voima). Pispalan valtatie 13, jossa nykyisin toimii Pispalan Taidetalo, tunnetaan Lastusen Irjan antiikkikauppana.

Pispalan valtatie, alueen pääliikenneväylän alku muodostaa rakennuksineen talous- ja sosiaalihistoriallisesti merkittävän maisemakokonaisuuden. Moni-ilmeiset kadunvarren rakennukset ovat peräisin 1880-1930-luvuilta. Alueen rakennuksissa on pääväylälle tyypillisesti ollut erilaisia kauppiaita, verstaiteja ja ammatinharjoittajien tiloja. Harjun tunnetuin ja ainoa yhä toimiva Rajaportin sauna on muodostunut pispalalaisuuden symboliksi. Alueen kaakkois-

päässä Tampereen rajalla on kulkenut pulteriaita, jossa valtatie­n kohdalla oli veräjä Raja­portti. Paikalle on pystytetty kivipaasi rajan muistomer­kiksi. Pispalan valtatie on ollut osa kannasta pitkin kulkenutta keskiaikaista maantietä, mistä johtuen alueella on liikenne­historiallista arvoa. Arvoluokka II.

4 KOHDE - Pispalalainen pihapiiri

4.1 Rakennukset ja niiden sijoittelu

Perinteinen, ennen 1940-lukua rakennettu pispalalainen pihapiiri on muodostunut useista rakennuksista. Tontilla on ollut yksi tai useampi asuinrakennus sekä yksi tai useampia piharakennuksia. Rakennukset on usein sijoitettu pienille tonteille kaupunkimaisesti kiinni tai lähes kiinni katulinjaan tai tontin rajoille, jolloin tontille jää mahdollisimman suuri yhtenäinen piha-alue. Erenkin piharakennukset oli tyypillistä rakentaa yhteen naapuritontin piharakennuksen kanssa. Tosin Pispalalle tyypillisesti myös poikkeuksia löytyy. Vanhimmat 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun rakennukset sijaitsivat usein sisään vedettynä katulinjasta, jolloin myös tontin etuosaan jää piha-alue. Tällainen kohde on mm. Pispalanharju 3.

Oleellinen osa Pispalalaista pihapiiriä ovat olleet erilaiset piharakennukset. Tyypillisiä piharakennuksia ovat olleet pihasaunat, liiterit, ulkokuoneet, pesulat, mankelit, verstashuoneet ja eläinsuojat. Hieman myöhemmin mukaan ovat tulleet myös autotallit ja varastotilat. Usein yhteen ulkorakennukseen on yhdistetty useampia toimintoja. Tyypillisin lienee liiterin ja ulkokuoneen käsittävä piharakennus. Tavallista on myös ollut piharakennuksen muuttaminen tarpeen vaatiessa tilapäiseksi tai pysyväksikin asuintilaksi.

Pispalalaisia piharakennuksia.

Pispalan piharakennuksissa, kuten alueen asuinrakennuksissakaan, ei ole olemassa yhtä tyypillistä muotoa tai mallia. Piharakennukset ovat hyvin yksilöllisiä. Rakennusmateriaalina on käytetty sekä puuta että betonia ja niiden koko, muoto ja ulkoasu vaihtelevat laidasta laitaan. Yhdistävänä tekijänä on jälleen mittakaava: piharakennukset ovat melko pieniä, selvästi pienempiä kuin asuinrakennukset ja niiden koko vaihtelee suhteessa asuinrakennukseen. Toisin sanoen, mitä suurempia asuinrakennus, sitä suurempi piharakennus. Betonirunkoisia piharakennuksia on säilynyt lukumääräisesti enemmän kuin puurunkoisia. Monista pihapiireistä vanhat piharakennukset on purettu käyttämättöminä ja huonoon kuntoon päästettyinä.

Pihapiirin kokonaisuuden kannalta vanhat piharakennukset tulisi kunnostaa ja säilyttää. Uusien piharakennusten, kuten autotallien, -katosten ja jätekatosten sijoitteluun, mittasuhteisiin ja materiaaleihin tulisikin jatkossa Pispalassa kiinnittää erityistä huomiota. Nykyisin yleiset suurikokoiset kahden auton autotalli- tai autokatosrakennelmat eivät kuulu Pispalan rakennettuun ympäristöön.

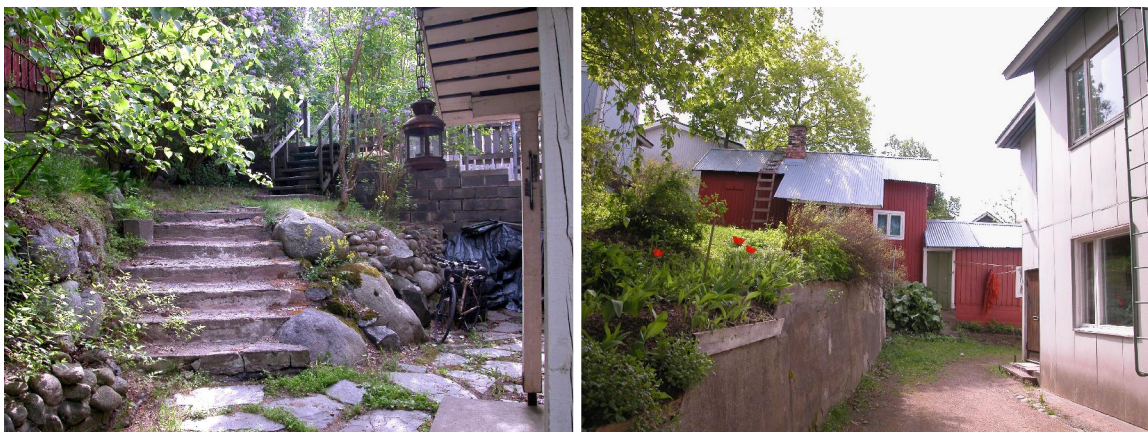
4.2 Kasvillisuus, pihan pinnat ja rakenteet

Perinteinen, ennen 1940-lukua rakennettu pispalalainen piha on ollut pieni, pääosin aitaamaton, nurmi- ja hiekkapintainen oleskelupiha, jossa on tilan salliessa ollut myös hyötypuutarha. Pihat oli suunniteltu toiminnallisiksi ulkotiloiksi asukkaiden käyttöön, jolloin tarkoituksenmukaisuus on ollut keskeinen tavoite. Tärkeimmät toiminnot ovat olleet erilaiset kodinaskareet, kuten pyykinkuivaus, tomutus, käsi- ja puutyöt, hyötyviljely sekä oleskelu. Asuinhuoneet olivat pieniä, mistä johtuen ihmiset viettivät suuren osan vapaa-ajastaan ulkona. Kadut ja pihat olivat yhteisiä oleskelualueita ja muodostivat Pispalalle tyypillisen yhteisöllisyyden perustan. Pihoilta toisille kulki hiekkapintaisia oikopolkuja ja säästöbetoniportaita, joita alueen asukkaat käyttivät ahkerasti.

Rakennukset on Pispalassa sovitettu pihoille maaston mukaisesti, sillä mittavat maansiirtotyöt eivät 1900-luvun alkupuolella ilman koneita olleet mahdollisia. Alueen topografiasta johtuen on seurauksena ollut erikoisia rinneratkaisuja, kuten korkeita kivijalkoja, mutta myös luonnonmukaisia rinnepihoja pienine tasanteineen ja portaineen. Perinteisen pihan kasvilli-

suuteen kuuluvat mm. hedelmäpuut, kuten omena-, luumu- ja kirsikkapuut sekä luonnonpuut, kuten koivu, mänty, kuusi ja pihlaja. Pensaista tyypillisiä ovat mm. ruusut, jasmike-, sireeni-, angervo- (ns. pireeni) ja marjapensaat. Pihat ovat ajan kuluessa vehreytyneet, kasvillisuus runsastunut ja puusto kasvanut.

Pihojen kulttuurihistoriallisten arvojen säilymisen kannalta on tärkeää kuinka pihat jäsennetään ja millaisia pintamateriaaleja ja rakenteita käytetään. Erityisesti vanhoissa pihapiireissä tulisi suosia Pispalalle ominaisia elementtejä, kuten perinteisiä kasvilajeja, matalahkoja pengerryksiä ja hiekkapintaisia polkuja. Moderni puutarha- ja piharakentaminen, kuten pitkälle jalostetut kasvilajit, koristekatteet ja laajat asfaltoinnit tai betonikivilaatoitukset, eivät materiaaliensa ja luonteensa vuoksi sovi alueen ilmeeseen. Myös liian korkeaa ja peittävää kasvillisuutta tulisi välttää, jotta järvimaisema säilyisi avoimena myös kadunkulkijalle.

Pispalaisia perinteisenä säilyneitä piha-alueita.

Täydennysinventoinnissa on myös tutkittu 1940-60-luvuilla rakennetut modernia rakennusperinnettä edustavat kiinteistöt. Ajan rakentaminen Pispalassa on ollut kerrostalorakentamista. Nämä pihat eroavat usein perinteisistä pispalalaispihoista erityisesti pihojen järjestämisen ja pintamateriaalien suhteen. Kerrostalojen pihoilta puuttuvat Perinteisille pihoille leimalliset piharakennukset ja usein myös kasvillisuus on hyvin vähäistä. Autopaikkoja joillain pihat asfaltoitu helppohoitoisiksi, rinteessä pengerrettyjä luiskia ja portaita.

5 RAKENNUS - Pispalan rakennustyytit

5.1 Tyypittelyn tarkoitus

Rakennusten tyypittely auttaa hahmottamaan, millainen rakennusperintö Pispalassa on tyypillistä. Rakennustyytit myös luovat perustan rakennusten rakennushistorialliselle arvolle. Tutkimuksen puitteissa on inventoitu Pispalan 1800-luvun lopun ja 1960-luvun välisenä aikana rakennetut rakennukset. Inventointialueisiin on 2008-2009 kuulunut yhteensä 304 kiinteistöä ja 480 niissä sijaitsevaa rakennusta. Inventoidut kohteet selviävät tarkemmin raportin lopussa olevista liitteistä.

Pispalan inventoitu rakennuskanta on hajanaista. Se on rakentunut melko pitkän, 1800-luvun lopulta 1960-luvulle ulottuvan ajanjakson aikana. Rakennuskannasta on 2008-2009 täydennysinventoinnin perusteella löydettävissä erilaisia rakennustyyppiejä, jotka jakaantuvat:

- maaseudun rakennusperinnettä edustaviin rakennuksiin, kuten esimerkiksi paritupa-tyyppisiin hirsitaloihin 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta
- tyylirakennuksiin, joissa on piirteitä esimerkiksi uusrenessanssin, puujugendin, 1920-luvun puutaloklassismin ja funktionalismin tyylisuunnista
- huvilarakennuksiin eli rakennuksiin, jotka ovat muuta rakennuskantaa koristeellisempia, usein kookkaampia, sisätiloiltaan monimuotoisempia (ns. vapaa pohjaratkaisu), huvilatyyppisiä rakennuksia, joista osa ns. Terijoen huviloita
- työväestön asuinrakennuksiin, joille tyypillistä on kerroksellisuus, useat laajennusvaiheet tai alkuperäinen huoneen ja keittiön mökkityyppi
- vuokrakasarmeihin, jotka voivat olla joko puolitoista-, kaksi- tai kolmekerroksisia rakennuksia tai kerrostaloja, mutta joille tyypillistä ovat useat pienet huoneen ja keittiön tai hellahuoneen asunnot
- yhdistettyihin asuin- ja liikerakennuksiin, joissa kivijalkakerros on rakennettu yleensä alun perin liiketoimintaa varten

- moderneihin 1940-60-luvuilla rakennettuihin omakotitaloihin
- moderneihin useita asuntoja käsittäviin 1940-60-luvuilla rakennettuihin asuintaloihin, jota edustavat alueella kerros- ja luhtitalotyyppiset asuinrakennukset

Jotkut rakennuksista saattavat kuulua useampaankin rakennustyyppiin. Jako ei ole mitenkään sitova, vaan se on tehty helpottamaan kokonaiskuvan hahmottamista. Yleistyksenä voidaan sanoa, että Pispalan vanhoista rakennuksista valtaosa on syntynyt vähävaraisten ihmisten asunnoiksi, joilla on ollut perinteisen rakentamisen taito hallussaan.

5.2 1800- ja 1900-lukujen vaihteen rakennukset

1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa rakennetut talot ovat yleensä maaseudun rakennusperinnettä edustavia paritupatyyppisiä hirsitaloja, joiden toisella sivulla, keskellä taloa on umpikuisti. Toinen saman ajan rakennustyyppi ovat kaupunkimaista työväenasuinrakentamista edustavat yhteiskeittiölliset asuintalot. Molempia rakennustyyppisiä on säilynyt 2008-2009 inventoidulla alueella suhteellisen vähän, mm. Markkinakatu 6 ja Pispalan valtatie 49. Maalaismaisesta rakennusperinteestä kertoo myöskin muutamissa rakennuksissa nykyisen katteen alla säilynyt vuoliaiskattorakenne.

1800-1900-lukujen vaihteessa rakennettu paritupatyyppinen uusrenessanssi vaikutteinen asuinrakennus Markkinakadulla.

Kivijalat on yleensä rakennettu lohkottujen luonnonkivipaasien varaan, jotka on sijoitettu

rakennuksen nurkkiin sekä keskelle sivua. Paasien välit ovat olleet laudoitetut ja myöhemmin ne on betonoitu umpeen, jolloin kivijalasta on muodostettu kellaritilaa. Kattojen harjat ovat näissä rakennuksissa yleensä loivia ja räystäitä kannattelevat monesti puiset konsolit eli katonkannattimet. Räystäään alla saattaa olla koristeena uusrenessanssityylinen listoit­us eli ns. peilinauha. Rakennusten ikkunat ovat olleet T-mallisia ikkunoita, joilla on ollut melko yksinkertaiset kehykset.

5.3 1900-luvun alun rakennukset

Pispalaan on rakennettu 1900-luvun alussa runsaasti omakotitalotyyppisiä neliöpohjaisia rakennuksia, joissa huoneet ryhmittyvät keskusmuurin ympärille sekä yhden huoneen ja keittiön pieniä hirsimökkejä. Pieniä laajentamattomia hirsimökkejä on säilynyt alueella vielä muutamia, mm. Pohjanmaantie 18 ja Provastinkatu 25. Uutta kaupunkimaista rakentamista alueella edustivat 1900-luvun alussa rakennetut ensimmäiset useita huoneen ja keittiön asuntoja käsittäneet rakennukset. Yleisemmin rakennettiin kuitenkin omakotitalotyyppisiä kahden perheen taloja, jolloin pääkerroksessa oli kaksi huoneen ja keittiön asuntoa, minkä lisäksi saatettiin pitää vuokralaisia kivijalan ja yläkerran hellahuoneissa.

Aikakaudella 1900-1910 on rakennettu joitain puujugendinin tyyliin omaavia rakennuksia sekä useita huvilatyyppisiä rakennuksia, joista osan kerrotaan olevan Terijoelta siirrettyjä. Huviloita on erityisesti Erämiehenkadun varressa. Nämä rakennukset poikkeavat muusta rakennuskannasta siinä, että niillä on muita rakennuksia hieman koristeellisempi ulkoasu. Ikkunat ovat koristeellisempia kehyksiltään, jugendrakennuksissa kehykset ovat alaspäin leveneviä ja ikkunajako on moniruutuinen jugendmalli, josta on olemassa eri variaatioita (yläruudutuksella, ylä- ja alaruudutuksella jne.). Rakennuksissa on tai on ollut monesti kaunis lasikuisti. Kuistin ja päätyjen ikkunat ovat usein erikoisilla tavoilla ruudutettuja, esimerkiksi siten, että ikkunan reunoilla on pieniä ruutuja ja keskelle jää suurempi aukko. Myös erilaiset rombi- ja ristikkokuviot ovat olleet suosittuja. Lisäksi huviloissa on käytetty sorvattuja pylväitä sekä räystäiden päätykoristeita.

Vasemmalla Pispalassa melko harvinaista puujugendia edustava rakennus Pispalanharjulta. Oikealla ilmeisesti Terijoelta siirretty hirsihuvila Erämiehenkadulla.

5.4 1920-30-luvun rakennukset

Rankorakenne on yleistynyt Pispalassa melko varhain, 1910-luvun lopulta alkaen. Syynä voi olla suuri rakennusalan työntekijöiden määrä alueella, mallikirjojen käyttö tai esimerkiksi pakon sanelema tilanne, jos saatavilla ollut rakennusmateriaali on ollut vain sahattua puutavaraa. 1920-luvulla rakentaminen irtautui maaseudun rakentamisperinteestä juuri esimerkiksi sahatavaran käytön vuoksi. Tosin edelleen rakennettiin myös hirsirunkoisia rakennuksia. Mitä erilaisimpia ja omaperäisimpiä ratkaisuja on alettu käyttää perinteisten rakennustapojen rinnalla erityisesti laajennuksissa.

Tämän ajan rakennuksista ei voida nostaa esille mitään erityistä tyyppiä, sillä ratkaisuja on yhtä monta kuin on ollut rakentajakin. Joku on rakentanut huoneet peräkkäin kapeaksi suorakaiteeksi, toinen on ryhmittänyt huoneet keskusmuurin ympärille neliömuotoon, huoneen ja keittiön mökkejä on rakennettu edelleenkin, mutta myös suuret puiset vuokrakerrostalot yleistyivät 1920-luvulla. Vuokratalorakentaminen onkin leimallisinta juuri 1920-30-luvuille. 1920-luvulla on laajennettu useita 1900-luvun alussa rakennettuja mökkejä.

Pispankatu 19 B edustaa erinomaisesti 1920-luvun klassismia.

Rakennuksia leimaa ajalle tyypillinen julkisivujen yksinkertaisuus, johon on yhdistetty klassisia yksityiskohtia. Jyrkkä harja-, auma- tai taitteinen mansardikatto, kuusiruutuiset ikkunat ja korkea kivijalka ovat ajan rakennuksille tunnusomaisia. Klassiset yksityiskohdat ilmenevät erilaisina päätykolmioina, pylväinä, kulmien pilasterimaisena laudoittamisena, päätyihin taivutettuina räystäinä (ns. kissanpenkit), rombi- ja lunetti-ikkunoina ja erkkereinä. Kivijalan materiaalina 1920-luvulla yleistyi betoni ja luonnonkivi jäi vähitellen pois. Katot ovat olleet alkuun pärekattoja, mutta myöhemmin saumatut peltikatot ja huopakatot yleistyivät. 1930-

luvulla taloja on rakennettu pitkälti 1920-luvun tapaan. 1930-luvun rakennusten yleisilme on ehkä hieman pelkistetympi, mutta 1920-luvun klassiset tyyliaiheet säilyvät rakennuksissa edelleenkin. 1930-luvun lopulla yleistyi uusi ikkunamalli, terveysikkuna eli ala- tai yläosasta pieniin fortuskoihin jaettu tuuletusikkunallinen ikkunamalli, joka kuitenkin Pispalassa on harvinainen.

5.5 Moderni rakennusperinne 1940-60-luku

Vuosina 2008-2009 inventoiduilla alueella moderneja rakennuksia on lukumääräisesti vähän, mutta ympäristöstään poikkeavana niillä on suuri maisemallinen merkitys. Modernit rakennukset poikkeavat merkittävästi vanhasta rakennuskannasta sekä rakennusmateriaaleiltaan että mittasuhteiltaan. Perinteiset pispalalaistalot ovat käsityönä suunnittelemana rakennettuja puurakennuksia. Modernit rakennukset taas ovat suunniteltuja, teollisesti valmistetuista rakennusmateriaaleista ja ainakin osin koneellisesti rakennettuja. Pispalan modernit talot edustavat aikakaudelleen tyypillistä rationalistista modernia arkkitehtuuria, johon kuuluu selkeä suorakaiteen muotoinen rakennusmassa, symmetriset julkisivujen aukotukset, pelkistetyt muodot ja tietynlainen vaatimattomuus. Runkomateriaalina -kerros ja luhtitaloissa on käytetty pääosin tiiltä tai betonia, välipohjat ovat teräsbetonia. Pispankadun korkeat kuusikerroksiset kerrostalot ovat betonielementtirakenteisia. Rakennukset ovat säilyneet pääsääntöisesti erittäin hyvin ajalleen tyypillisinä.

Vasemmalla Pispalan maamerkki, Bertel Strömmerin suunnittelema Ylä-Voiman talo (1952).

Oikealla tyypillinen 1960-luvun asuinkerrostalo Vallikadulta.

Kerrostaloasunnoissa on vaihtelevasti 1-4 huonetta ja keittiö tai keittokomero. Osassa

asunnoista on myös oma parveke. Ullakoilla on vapaata kuivaustilaa sekä huoneistokohtaiset, usein verkkoiseinäiset varastot. Kellarissa tai pohjakerroksessa on taloyhtiön yhteisiä tiloja, kuten sauna, kellarikomerot, pyöräsuoja, väestönsuoja, autotalleja ym. Kaduntasossa on usein liiketilaa. Pispalaan rakennettiin myös muutamia moderneja yhden perheen omakotitaloja, jotka muistuttavat ajan tyyppitaloja. Rakennukset ovat neliöpohjaisia, puolitoistakerroksisia ja satulakattoisia. Talojen rungot ovat joko rankorakenteisia tai tiilimuurattuja, julkisivut pääosin roiskerapattuja. Omakotitaloissa on alkuvaiheessa ollut usein vuokralaisasunto vintillä, mutta pääkerros sekä kellarin aputilat ovat olleet omistajaperheen käytössä. Modernit talot tarjosivat mukavat asuinolosuhteet alueella, jossa oli totuttu asumaan ahtaasti hyvin vaatimattomissa oloissa.

Moderni 1950-luvun omakotitalo Koukkarinkadulla.

6 Pispalan rakennetun ympäristön arvoista

Hannele Kuitunen ja Miia Hinnerichsen

6.1 Arvottamisen tarkoitus

Vuosien 2008-2009 2008 täydennysinventoinnin tarkoituksena on ollut tarkentaa ja päivittää aiemmin luotua kuvaa kulttuurihistoriallisesta Pispalasta. Rakennettu ympäristö on ja on aina ollut jatkuvassa muutoksessa. Arvokkaiden piirteiden vaaliminen ei tarkoita muutoksen pysäyttämistä vaan sen hallintaa niin, että voimme säilyttää niitä olennaisia piirteitä Pispalasta, joita pidämme alueen identiteetin perustana. Arvoja voidaan tarkastella myös herkkyyden kautta; kaikkein arvokkaimmat alueet ja kohteet ovat myös herkimpiä kärsimään muutoksesta ja menettämään ominaispiirteitään.

Yksi tapa arvioida kohteita on tarkastella niissä tapahtuneita muutoksia. Toisin sanoen selvitetään millaisia piirteitä alkuperäisestä tai rakennuksen historian kannalta olennaisesta ajankohdasta on säilynyt. Rakennuksia on aina korjattu, laajennettu ja uudistettu. Arvioinnissa painottuikin kokonaisuuden ymmärrettävyys, se kuinka hyvin muutoksien jälkeenkin rakennus tai kohde on ymmärrettävissä historialliseksi, oman aikakautensa tai ilmiönsä edustajaksi. Rakennusta voi tarkastella esimerkiksi arvioimalla julkisivumuutoksia, materiaalivaihdoksia, käyttötarkoituksen muutoksia, mutta kohteen ymmärrettävyys aukeaa vasta paikan päällä, kokemalla. Toisaalta myös muutokset voivat olla arvo sinänsä: rakennuksen tarina näkyy kerroksisuutena, muutokset ovat voineet rikastuttaa kohdetta tai tekniset uutuudet tuoda siihen innovatiivisia piirteitä.

Säilyneisyyttä voidaan tarkastella myös käytön jatkuvuuden kautta ja se voidaan nähdä myös patinana rakennuksen eri osissa. Säilyneisyys ei siten tarkoita samaa kuin alkuperäisyys, joten alueita, kohteita tai rakennuksia ei ole syytä tarkastella ainoastaan alkuperäisyyden kautta.

6.2 Arvokäsityksistä yleensä

Arvoilla tarkoitetaan hyvää ja tavoiteltavaa, yleisesti ottaen inhimillisen toiminnan päämääriä. Kulttuurihistoriallisilla arvoilla tarkoitetaan aikaan ja ihmisen toimintaan sidottuja ominaisuuksia, joiden voidaan katsoa olevan merkityksellisiä yleisesti yhteiskuntamme tai vaikkapa tietyn alueen kannalta. Rakennetun ympäristön kehyksessä arvot ovat sidoksissa fyysisiin rakenteisiin: taloihin, teihin, pihojen rakenteisiin, puistoihin ja niiden muodostamiin tiloihin. Pispalan kaltaisen alueen rakennetun ympäristön arvojen määrittely tapahtuu paikallisesta näkökulmasta ja pohjaten alueen ominaispiirteiden mahdollisimman hyvään ymmärtämiseen.

Arvokäsityksiä on monia. On mahdollista puhua arvoista siten, että ” arvoja on jos on joku joka arvostaa” . Arvojen voidaan katsoa olevan myös puhtaasti kohteen fyysisten piirteiden määrittelemiä. Yleisimmin ajateltuna arvojen määrittely on sekä suhteessa kohteen fyysisiin ominaisuuksiin että kohteeseen kohdistuvaan toimintaan. Esimerkiksi kotiseututyö voi kohdistua rakennuksiin, joita asukkaat haluavat säilyttää. Samalla rakennus voi olla historiallisesti merkittävä.

Pispalan rakennetun ympäristön arvojen määrittely on osa inventointiprosessia ja esittelee asiantuntijanäkemyksen siitä, mikä Pispalan rakennuksissa ja ympäristössä on arvokasta. Myöhemmin, tässä tapauksessa asemakaavan laadinnan yhteydessä, tehdään päätökset siitä, miten arvoihin suhtaudutaan.

Aiemmasta inventoinnista poiketen Pispalan 2008-2009 täydennysinventoinnissa on arvojen määrittelyssä entistä enemmän pyritty kartoittamaan myös sitä, mitä yleisesti pidetään arvokkaana, siis sitä mitä asukkaat, kiinteistöjen omistajat tai kaupunkilaiset näkevät arvokkaina piirteinä Pispalassa. Esimerkiksi historiaan liittyvät ominaisuudet tulevat esiin paitsi virallisten historiakirjoitusten kautta, myös asukkaiden kertomien tarinoiden myötä. Identiteetti-merkityksiä on niinkään mahdotonta päätellä ilman paikallisten toimijoiden kuulemista. On kuitenkin syytä korostaa, että kulttuurihistorialliseen inventointiin ei kuulu taloudellisten, teknisten, käyttöön liittyvien tai henkilökohtaisten arvojen määrittely. Nämä näkökulmat tulevat esiin kaavoitusprosessin osallistumiskäytäntöjen ja muiden ympäristöä koskevien selvitysten kautta.

Vuosien 2008-2009 täydennysinventoinnissa on käyty läpi 304 kohdetta (pihapiiriä) ja niiden kaikki vanha rakennuskanta. Kukin kohde ja rakennus on arvioitu omien ominaisuuksiensa kautta ja suhteessa alueelle tyypillisiin rakennetun ympäristön ominaispiirteisiin.

6.3 Pispalan rakennetun ympäristön arvottaminen

Pispalan rakennetun ympäristön arvottaminen perustuu yleisesti Suomessa käytössä olevaan malliin, jossa ympäristöä tarkastellaan kolmesta päänäkökulmasta. Jokaisen pääkohdan alla on useita erilaisia tarkempia alakohtia. Kunkin näkökulman yhteydessä tarkastellaan tarkemmin kohteen ominaisuuksia säilyneisyyden, kertovuuden, edustavuuden, ainutlaatuisuuden, tyypillisyyden tai identiteettimerkityksen kautta.

Pispalan 2008-2009 täydennysinventoinnissa rakennettua ympäristöä arvotettiin kolmella eri tasolla:

- a. alueina
- b. kohteina (pihapiireinä, tontteina)
- c. rakennuksina

Yksittäinen pihapiiri voi olla merkityksellinen kokonaisuutena, vaikka yksittäiset rakennukset eivät niin merkittäviä olisikaan. Tai toisin päin: yksi rakennus voi olla alueen rakennusperinnön kannalta erityisen merkittävä ja pihapiiri kokonaisuudessaan muutosten myötä kadottanut historialliset piirteensä.

Jäljempänä esitellään kuhunkin näkökulmaan liittyviä tarkempia määreitä ja tuodaan samassa yhteydessä esille pispalalaisia esimerkkejä. Tulee myös huomata, että tässä raportissa tuodaan esille Pispalan rakennetun kulttuuriympäristön arvoja laajemmin kuin vain 2008-2009 inventoitavana olleiden alueiden osalta. Näin siksi, että pohjamateriaalina on käytetty koko aluetta käsittelevää aiempaa inventointia.

6.3.1 Rakennushistoria – historiallinen todistusvoima, estetiikka

Rakennushistorialliset piirteet ovat aikaan sitoutuvia ominaisuuksia. Rakennushistorialliset arvot syntyvät suunnittelun, rakentamisen sekä rakennusten käytön vaatimien muutosten ja kunnostusten tuloksena. Rakennetun ympäristön esteettiset ja historialliset arvot ovat pitkälti olemassa vain aineeseen sidottuina historiallisesti kerrostuneessa ympäristössä. Toisin sanoen rakennushistorialliset arvot voivat tuhoutua rajussa peruskorjauksessa, mikäli muutokset tehdään vanhaan rakennukseen sopimattomasti ja suurin osa vanhoista rakennusmateriaaleista korvataan moderneilla uusilla. Rakennukseen tehdyt muutokset voivat lisätä rakennushistoriallista arvoa, mikäli muutoksella on luotu rakennukseen jotain uutta siten, että myös rakennuksen alkuperäinen ilme on tunnistettavissa.

Pispalan rakennushistoriallisten arvojen kulmakivi on vanha rakennuskanta, jolla tässä tarkoitetaan ennen vuotta 1940 rakennettuja rakennuksia ja niiden muodostamia pihapiirejä tai laajempia kokonaisuuksia. Puurakentamisen perinteeseen ja rakennusten vapaaseen sijoitteluun sekä materiaalien saatavuuden ja teknisten ratkaisujen reunaehtoihin perustuva rakentaminen antaa alueelle edelleen vahvan leiman, huolimatta viimeisten vuosikymmenten suurista muutoksista. Vuosien 2008-2009 täydennysinventoinnissa on tarkastelua laajennettu koskemaan kuitenkin myös nuorempaa rakennuskantaa, joka antaa oman leimansa alueelle ja luo sille monikerroksisuutta. Pispalaa ei voi tarkastella enää ainoastaan vanhan työväen asuinmiljöön kehityksessä. Täytyy kuitenkin muistaa, että alueen merkitys valtakunnallisesti arvokkaana kulttuurihistoriallisena ympäristönä perustuu työväen asuinkulttuurin muovaamaan rakennettuun maisemaan.

ARKKITEHTONISET ARVOT

Arkkitehtoniset arvot ovat yleisesti tunnustettuja, mieluiten dokumentoitavissa olevia kohteiden laadullisia arvoja ja merkityksiä, myös yksityiskohtia tai esimerkiksi tilaan liittyviä ominaisuuksia.

- arkkitehtuurihistoria; tyylit, suunnittelijat, ideologiat
- kaupunkisuunnittelu, kaavoitus

Pispalasta löytyy esimerkkejä eri aikakausien arkkitehtonisista tyyleistä kohtalaisen niukas-

ti, niinpä jokainen tyyli- tai rakennus on sinällään arvokas ainutlaatuisena. Uusrenessanssin, 1800-luvun nikkarityyliin, puujugendin, 1920-luvun klassismin tai funktionalismin ihanteita viestivien rakennusten ohella maisemaa leimaa nyt inventoinnissa mukana oleva 1950- ja 1960-lukujen rationalistinen moderni arkkitehtuuri. Esimerkkejä tästä ajasta löytyy harjun etelärinteestä sekä Pispalan valtatievarresta. Rakennukset ovat muutoksista huolimatta edelleen helposti tunnistettavissa aikakautensa tuotteiksi.

Pispala on mielenkiintoinen myös osana kaupunkisuunnittelun historiaa. Alueessa näkyy piirteitä koko kehityskaaren ajalta, aina maaseudulle vapaasti rakentuneesta laitakaupungin työläisten asuinalueesta suunnitelmalliseksi esikaupunkialueeksi. Esimerkiksi ensimmäinen vuoden 1945 asemakaava on jättänyt jälkensä kaupunginosaan yksittäisinä rakennuksina ja tielinjoina, joilla on suuri kaupunkikuvallinen merkitys.

RAKENNUSPERINTEISET ARVOT

Rakennusperinteiset arvot ovat sidoksissa rakentamisen kulttuurimme jatkuvuuteen, tiedon ja taidon siirtymiseen sukupolvelta toiselle, yleisesti käytössä olleisiin tapoihin ja ratkaisuihin. Yleensä nämä piirteet liittyvät ns. arkkitehtuuriin. Tässä kohtaa myös eri aikakausille tyypilliset muutokset, lisäykset ja korjaukset ovat arvioinnin perustana. Kyseessä voi olla positiivinen lisä, joka luo ympäristöön ajallista kerrostuneisuutta ja monimuotoisuutta. Näin myös muutettu, korjattu tai laajennettu rakennus voi olla kulttuurihistoriallisesti yhtä arvokas, kuin lähes alkuperäisenä säilynyt.

Pispalan rakennusperinteinen arvo on myös kokonaisuuden rakentumistavassa; perinteiseen tapaan vapaasti rakennettu esikaupunkialue on syntynyt agraarihistoriaan perustuen vanhojen maatilojen maista tehtyihin palstoitus- ja suunnitelmiin. Näennäisen vapaalla rakentamistavalla on siten tietty suunnitelmallinen perusta. Pispalan rakennuskanta on tyyppiteltävissä monin eri tavoin. Tässä inventoinnissa tyyppittelyn lähtökohta on ollut historiallisen toiminnallinen. Rakennustyyppit on esitelty tarkemmin edellä luvussa 4.

Pispalalle tyypillistä on ollut rakentaa varallisuuden ja resurssien mukaan, taloa laajentaen. Toisaalta myös kerralla valmiiksi tehdyt talot ovat tyypillisiä, esimerkkinä vuokrakerrostalo 1920-luvulta. Hyvänä esimerkkinä positiivisesta kerrostuneisuudesta on asuinkerrostalo osoitteessa Pispalanharju 29. Rakennuksen monet eri-ikäiset osat muodostavat arkkiteh-

tonisen, historiallisen ja kaupunkikuvallisen kokonaisuuden joka monimuotoisuudessaan on erityisen arvokas.

Pispalanharju 29 asuinkerrostalossa on säilynyt alkuperäisiä 1920-luvun klassismin piirteitä, mutta eriaikaisista muutoksista ja korjauksista johtuen siinä on myös piirteitä 1950-luvulta ja 1970-luvulta.

RAKENNUSTEKNISET ARVOT

Rakennustekniset arvot voivat liittyä tyypillisiin tai ainutlaatuisiin ratkaisuihin, tai käytettävissä olleisiin resursseihin. Myös erilaiset tekniset uutuudet ja innovaatiot voivat olla kohteen rakennusteknisen arvon perusta. Pispalalle tyypillistä on ollut rakennusmateriaalien innovatiivinen käyttö, johtuen saatavilla olleista paikallisista materiaaleista. Myös maaseudun rakennusperinteen tuominen kaupunkirakentamiseen on antanut oman leimansa Pispalan rakennuksille.

Muutamia esimerkkejä Pispalan rakennusteknisistä ominaispiirteistä:

- rankorakenteen varhainen yleistyminen 1910-luvun lopulta alkaen
- rinnemaastosta johtuvat korkeat kivijalat ja poikkeukselliset sisäänkäyntiratkaisut
- paikallinen rakennusmateriaali, esimerkiksi läheisistä teollisuuslaitoksista saatu puutavara tai eristemateriaali
- maalta tuotu materiaali, esimerkiksi rakennusten hirsirungot
- pulterikivi
- tontilta saatu rakennusmateriaali

6.3.2 Historia – historiallinen todistusvoima

Historialliset arvot liittyvät historiaan, jota kohde tai rakennus ilmentää ja josta se kertoo olemassa olollaan. Arvo perustuu siihen kuinka havainnollisesti ympäristö, kohde tai yksittäinen rakennus ilmentää eri historiallisia prosesseja, kehityskulkuja ja ilmiöitä. Toisin sanoen, kuinka menneisyys näkyy alueessa, pihapiirissä tai rakennuksessa. Painotus on yleistä merkitystä sisältävillä piirteillä; paikan mikrohistoria on syytä erottaa esimerkiksi yleisemmistä henkilöhistoriallisista ulottuvuuksista. Seuraavaksi esimerkkejä Pispalassa nähtävistä historiallisista arvoista.

SOSIAALIHISTORIA

Sosiaalihistorialliset piirteet liittyvät ihmisten tai ihmisryhmien asemaan yhteiskunnassa, elämäntapoihin, elämänedellytyksiin, asumiseen, työntekoon, yhteistyöhön ja sosiaalisiin suhteisiin. Tämä on erityisen mielenkiintoista Pispalassa. Esimerkiksi 1800- ja 1900-lukujen vaihteen ja myöhemmin 1900-luvun alun asumiskulttuuri ja elämäntapa ovat jättäneet voimakkaan leimansa alueen rakennettuun ympäristöön. Rakennustyytit, pihapiirit, rakennusten huoneistojakauma tai asuntotyytit muodostavat yhden arvioinnin perustekijän.

Sosiaalihistoriallisesti kiinnostava on myös alueen aktiivinen asukastoiminta ja erilaiset yhdistykset. Monet näistä ovat vahvasti sidoksissa johonkin paikkaan tai rakennukseen, esimerkiksi VPK:n talo, Kurpitsatalo, Hirvitalo ja kirjasto. Monet yhdistyksistä, kuten Pispalan asukasyhdistys, ovat myös syntyneet vastustamaan Pispalan voimakasta muutosta ja suojelemaan vanhaa rakennuskantaa, jolloin niiden toiminnalla on edistetty alueen kulttuurihistoriallisten arvojen säilymistä.

Sosiaalisiin suhteisiin ja yhteiskunnan sosiaalisiin rakenteisiin liittyvät esimerkiksi pihojen järjestelyt, rakennusten suhde ja rajautuminen katutilaan sekä alueiden käyttö. Katutilan käyttö kohtaamispaikkana, pihojen avautuminen kadulle tai sulkeutuminen kadulta ovat piirteitä, joita arvioinnissa tarkastellaan. Myös kohtaamispaikat, puistot ja muut julkiset tilat voivat kantaa mukanaan sosiaalihistoriallisia arvoja.

ASUTUSHISTORIA

Pispalan asutuksessa voidaan pääpiirteissään nähdä neljä eri vaihetta, joista jokainen vaihe on jättänyt jälkensä ympäristöön. Nämä eriaikaiset jäljet ovat ympäristön kerrostuneisuuden ja monimuotoisuuden runko ja arvokkaita sinänsä. Asutuksen vaiheet ovat:

- esihistoriallinen aika
- agraarivaihe
- työväestön tulo
- uuden asutuksen vaihe

TALOUSHISTORIA

Pispalan rakennetulle ympäristölle on ollut erityistä yhdistettyjen asuin- ja liikerakennusten suuri määrä. Monet näistä liiketiloista ovat edelleen hahmotettavissa vaikkapa kivijalan näyteikkunoiden tai suoraan kadulta aukeavasta liikkeen ovesta, vaikka alkuperäinen toiminta on niissä usein onkin loppunut.

TEOLLISUUSHISTORIA

Teollisuus ja asuinrakentaminen ovat syntyneet Pispalaan ja Santalahteen samanaikaisesti ja ne ovat sijainneet rinnakkain. Seuraavaksi on lueteltu Pispalan rakennetussa ympäristössä näkyviä teollisuushistoriallisia piirteitä:

- Metsäteollisuus; tukinuitto, tukkitiet ja uittotunnelit
- Pienteollisuus, kivijalkatoiminta, kuten kenkä- ja lelutehdas
- Teollisuuden vaikutus asumisen syntyyn alueella
- Ahjola teollisuusyritysten yhteiskunnallisen toiminnan kuvastajana
- Haulitehdas ja sen tuotantotoiminta

LIIKENNEHISTORIA

Pispalanharju, kapea kannas kahden järven välissä, on ollut liikenteen solmukohta varhaiselta keskiajalta lähtien. Asutuksen ja teollisuuden myötä ovat syntyneet nykyiset katulinjat ja kulkuväylät. Pispalasta on tunnistettavissa seuraavat kohteet, joilla on liikennehistoriallista arvoa.

- Vanha historiallinen tielinja, nimeltään Kuninkaantie tai Kyröskankaantie (nykyisin Pispalan valtatie, Erämiehentie ja Pohjanmaantie) on yksi varhaisimmista sisämaan ja Pohjanlahden rannikon välisistä teistä, joka on yhdistänyt Hämeen Turkuun, Ala-Satakuntaan ja Pohjanmaahan. Tie on kulkenut Hämeenlinnan, Pälkäneen, Kangasalan, Ulvilan ja Tampereella Vilusharjun, Messukylän ja Pispalanharjun kautta.
- Alueen pääliikenneväylä Pispalan valtatie
- Tipotie, tie Santalahteen
- Valtakunnantien suunniteltu tielinjaus
- Tieverkosto yleensä; suunnittelemattomasti syntyneet reitit ja niiden muutos ka-duiksi
- Polut
- Portaati

HALLINTOHISTORIA

Pispalan suhde Tampereeseen ja myöhempi alueliitos sekä liitoksen vaikutukset ovat mielenkiintoista alueen rakennetun ympäristön ominaispiirteiden kannalta. Parhaiten tätä kehitystä heijastelevat rakennustyyppien ja kaupunkitilan muutokset 1940-luvulta alkaen. Pispalan kehittyminen ja alueliitokset kuvastavat yleisemmin esikaupunkien ja kaupungistumisen historiaa Suomessa.

SIVISTYSHISTORIA

- koulut, päiväkodit
- kirjastot
- Ahjola, pelastusarmeija

KIRKKOHISTORIA

- Pispalan rukoushuoneen paikka
- Pispalan kirkko

AATEHISTORIA

- seuraintalot, VPK:n talo
- kansalaissodan henkilöihin ja tapahtumiin liittyvät paikat

HENKILÖHISTORIA

- Kirjailija Lauri Viita
- Pispalan punakaartin päällikkö Aatto Koivunen
- Runoilija Yrjö Jylhä
- Kirjailija Hannu Salama
- Laulaja Olavi Virta
- Näyttelijä Seela Sella
- Teatterineuvos Rauli Lehtonen
- Valtakunnansovittelija Jorma Reini

6.3.3 Ympäristö, maisema ja kaupunkikuva

Ympäristön, maiseman ja kaupunkikuvan ominaisuudet ovat osin puhtaasti esteettisiä, mutta niitä voi tarkastella myös historiallisuuden näkökulmasta. Tällöin kyseessä on kohteen sijoittuminen lähiympäristöönsä; rakennusten ja ympäristön välinen suhde ja vuorovaikutus, jolla voi olla vuosikymmenien tai vuosisatojen takainen tausta.

Pispalan rakennetulla ympäristöllä on erityisen vahva ja ainutlaatuinen visuaalinen ja rakenteellinen perusta: harju kahden järven välissä. Vaikeaan rinnemaastoon rakennettu alue on itsessään merkittävä maisemallinen kokonaisuus ja kiintopiste laajemmassa maisematilassa, esimerkiksi pohjoisesta Näsijärveltä katsottuna tai etelästä Pirkkalasta katsoen. Pispalaa kokonaisuutena ja historiallisen maiseman tai kaupunkikuvan näkökulmasta tarkastellessa voidaan yhtenä keskeisenä piirteenä arvioida jatkuvuutta. Jatkuvuus voi näkyä asutushistoriallisena jatkuvuutena, rakenteellisena (esimerkiksi tiestö, tonttien rakennustapa), paikkoihin liittyvänä jatkuvuutena (torit, aukiot ja niiden käyttö) tai mentaalisenä, esimerkiksi paikkoihin liittyvien tarinoiden jatkuvuutena.

Olennaista maisemallisten arvojen kannalta on se, että maisema tarvitsee aina kokijan; kohde tai alue on siis nähtävä, sen täytyy olla näkyvissä jollekin. Yksinkertaistaen voisi sanoa, että mitä useampi ihminen kohteen näkee, sitä suurempi maisemallinen tai kaupunkikuvallinen merkitys sillä on.

KESKEINEN SIJAINTI

Lähes jokainen Pispalan alue, kohde tai rakennus sijaitsee maisemallisesti merkittävällä paikalla. Erityistä painoarvoa on kuitenkin kaukomaiseman kiintopisteillä, sisäisen maiseman solmukohtilla, teiden risteyksissä olevilla rakennuksilla, tai reunoilla, kuten visuaalisesti merkittävillä katutiloilla ja niitä reunustavilla rakennuksilla. Myös alueen vanhimmat rakennukset voidaan nähdä maiseman historiallisuuden näkökulmista arvokkaina ja ikään kuin avainkohteina. Tällaisia ovat esimerkiksi Tahmelan torppa ja Rajaportin ympäristö.

OMA KOKONAISUUTENSA

Yksittäinen pispalalainen pihapiiri on harvoin niin laaja, että se muodostaa oman kokonaisuutensa. Muutamia kohteita kuitenkin on, joiden voidaan katsoa näin tekevän. Tuolloin kyse on monen asuin- ja talousrakennuksen kokonaisuudesta, jonka hahmottaminen tapahtuu pihalta käsin. Tällainen kohde on mm. Erämiehenkatu 3.

6.3.4 Kriteerit

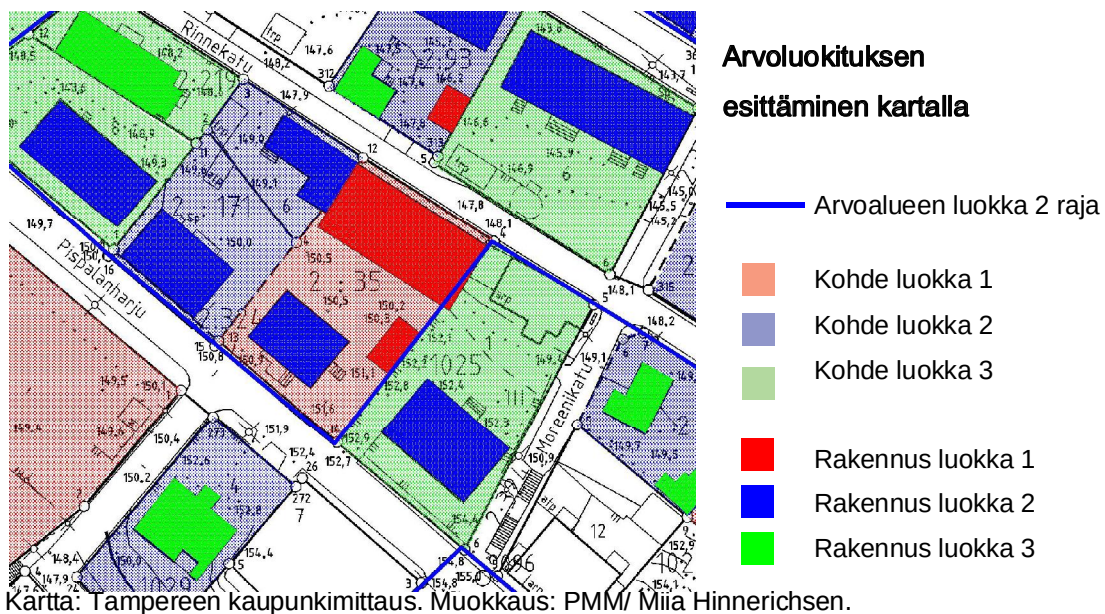
Kohteeseen, alueeseen tai rakennukseen voi liittyä monia erilaisia näkökulmia, joiden merkitystä arvioidaan tarkemmin seuraavien määreiden kautta.

- i. säilyneisyys, patina
- ii. identiteettimerkitys; yhteisön ympäristöönsä kiinnittämä merkitys, jota ei voi luoda keinotekoisesti
- iii. intensiteetti; kertovuus
- iv. yhtenäisyys
- v. monikerroksisuus
- vi. opetus- tai tutkimusarvo
- vii. ainutlaatuisuus
- viii. tyypillisuus
- ix. integriteetti, kuinka hyvin kulttuuriympäristön eri osa-alueet tai tekijät ovat edellisissä läsnä

6.4 Kulttuurihistoriallinen arvoluokitus ja toimenpidesuosittukset

Kaikki 2008-2009 inventoidut arvoalueet, kohteet (pihapiirit) ja rakennukset arvotettiin kolmeen luokkaan; arvoluokkiin 1, 2 ja 3, joista korkein, kulttuurihistoriallisesti arvokkain, on luokka 1. Kartoissa luokista käytetään värikoodeja punainen (1), sininen (2) ja vihreä (3). Arviointi perustuu alueen, kiinteistön pihan ja rakennusten ulkoasun arviointiin nykytilaansa, toisin sanoen siihen kuinka edellä kuvatut kulttuurihistorialliset arvot ovat kohteissa aistittavissa. Tarkka rajanveto luokkien välillä on vaikeaa, sillä luokittelu perustuu yksityiskohtien lisäksi kiinteistöstä välittyvään kokonaisvaikutelmaan.

Arvoluokitus toimii kolmella tasolla, joita ovat alueet, kohteet eli pihapiirit ja rakennukset. Tästä seuraa, että yksittäinen pihapiiri voi olla merkityksellinen kokonaisuutena, vaikka yksittäiset rakennukset eivät niin merkittäviä olisikaan. Tai toisin päin: yksi rakennus voi olla alueen rakennusperinnön kannalta erityisen merkittävä, vaikka pihapiiri kokonaisuutena olisi muutosten myötä kadottanut historialliset piirteensä. Alla oleva kuva havainnollistaa arvoluokituksen esittämistä kartalla.

Kohteiden arvottamisessa on eroja aiempaan inventointiin nähden. Aiemmassa inventoinnissa oli arvotettu arvoalueet ja inventoidut kohteet. Piharakennuksia ei ollut inventoitu erik-

seen, eikä rakennuksia arvoluokitettu. Toiseksi arvoluokkia oli käytännössä 4: 1, 2, ja 3-luokat sekä arvoluokittamaton neljäs ryhmä. Lisäksi kohteiden säilymistä ulkoisilta piirteiltään autenttisena, alkuperäisenä tai sitä muistuttavana oli painotettu aiemmassa inventoinnissa huomattavasti enemmän. 2008-2009 täydennysinventoinnin lähtökohtana on, että kaikki vanha rakennuskanta on jollain tasolla arvokasta ja myös ajan kuluessa tapahtunut muutos, kuten rakennuksien ajanmukaistaminen, laajentaminen tai korjaaminen on Pispalalle tyypillistä, ja se voi siten olla myös arvokasta. Monet kohteisiin tehdyistä viimeaikaisista muutoksista ovat tosin saattaneet myös merkittäväällä tavalla heikentää rakennuksen alkuperän ymmärtämistä. Esimerkiksi voimakas peruskorjaus, jonka seurauksesta vanha rakennus muistuttaa enemmän uudisrakennusta kuin perinteistä pispalalaista puutaloa vähentää väistämättä sen kulttuurihistoriallista arvoa.

Arvoluokkiin liittyvät toimenpidesuosituksot. Jokaiselle tarkastelutasolle; alue, kohde ja rakennus on omat toimenpidesuosituksensa, jotka on luettavissa tämän raportin seuraavista alaluvuista sekä myös jokaisen alueen, kohteen ja rakennuksen yksityiskohtaisista inventointitiedoista (erilliset kansiot 1-6). Lyhyenä yhteenvetona voi sanoa, että erittäin merkittävät alueet, kohteet ja rakennukset (arvoluokka 1) ovat ensiluokkaisia juuri hyvin säilyneiden ominaispiirteidensä vuoksi. Näiden kohteiden säilymistä nykytilassaan, suhteellisen muuttumattomina tulisi erityisesti tukea. Vastaavasti toisen ja kolmannen luokan kohteissa olisi tuettava alkuperäisen rakennusperinteen tunnistamista ja vielä säilyneiden rakennuksen osien kunnostamista. Kaikissa muutoksissa tulisi noudattaa olemassa olevan ympäristön mittakaavaa ja rakennustapaa.

Suuntaa antava arvoluokitus antaa ensinnäkin kokonaiskuvan Pispalan kulttuurihistoriallisesta nykytilasta. Inventoiduilla alueella on kaikkiin kolmeen arvoluokkaan sijoittuvia rakennuksia, mutta myös pieniä arvoluokkien keskittymiä. Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat alueet, kohteet ja rakennukset on esitetty raportin lopussa liitekartoilla 5-8. Toinen, ehkä tärkeämpikin arvoluokituksen tarkoitus on, että se kertoo yhdessä kiinteistökohtaisten inventointitietojen kanssa tarkasteltuna sen, millaiset muutokset vähentävät kiinteistöjen rakennushistoriallista arvoa. Toisin sanoen, millaisia korjauksia tai muutoksia rakennuksiin voi tehdä ilman että niiden ymmärrettävyys katoaa.

Arvoluokitus ja toimenpidesuosituksot on laadittu Pirkanmaan maakuntamuseon laatiman Pispalan - Tahmelan alueen 2008-2009 täydentävän rakennusinventoinnin pohjalta ja ne

toimivat alueen asemakaavoituksen valmisteluaineistona. Arvoluokitus ja toimenpidesuositukset on tarkoitettu suuntaa antaviksi ja niitä tulkitessa on syytä tarkkaan paneutua itse alueeseen, kohteeseen tai rakennukseen ja sen arvokkaiksi mainittuihin ominaispiirteisiin. Pispalassa jokainen arvoalue, kohde ja rakennus on yksilöllinen. Juuri alueen heterogeenisen luonteen vuoksi on pyritty yksityiskohtaisten suojelusuositusten sijaan laatimaan yleispiirteiset toimenpidesuositukset. Tulevat muutokset on edelleen harkittava tapauskohtaisesti. Arvoluokituksen tarkkuus on kuitenkin museon mielestä riittävä asemakaavallisella tasolla liikuttaessa.

6.4.1 ALUE - Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat alueet

ALUE – LUOKKA I

Useiden pihapiirien, rakennusten, rakenteiden, katutilojen ja muiden alueiden muodostama erityisen merkittävä aluekokonaisuus. Alueella on suuri paikallinen arvo, mahdollisesti myös maakunnallista merkitystä, erityisen tärkeä avaintekijä Pispalan kulttuurihistoriallisen miljöönn kannalta.

Yleisilmeeltään ja rakennuskannaltaan erityisen hyvin säilynyt kokonaisuus. Alueen rakennukset on arvotettu pääasiassa luokkiin I tai II. Alue sisältää useita arvonäkökulmia, mm. rakennushistoriallisia, historiallisia tai maisemallisia arvoja. Alueella ei ole juurikaan uudisrakennuksia, mutta siellä saattaa olla yksittäisiä, jopa merkittävästi muutettuja rakennuskohteita. Alue kuvastaa erityisen havainnollisesti pispalalaista rakentamisen perinnettä sekä siihen liittyviä ilmiöitä, kuten erityyppistä työväestön asuinrakentamista tai teknisesti taitavaa rinnerakentamista.

Toimenpidesuositus: Kokonaisuus tulisi säilyttää mahdollisimman tarkkaan. Rakennuksia ja rakenteita tulisi purkaa vain erityisestä, pakottavasta syystä, eikä sellaiseksi voida katsoa ylläpidon laiminlyöntiä. Katunäkymä tulee säilyttää, myös tiet, muurit, pihojen rakenteet yms. tulisi huomioida. Uudisrakentamista tulisi välttää, mutta jos siihen on riittävät perusteet, tulisi korostetun tarkkaan noudattaa mm. olemassa olevan ympäristön mittakaavaa ja rakennustapaa. (Katso lisäksi mitä edempänä on sanottu kohteiden ja rakennusten luokituksesta ja toimenpidesuosituksista.)

ALUE – LUOKKA II

Useiden pihapiirien, rakennusten, rakenteiden, katutilojen ja muiden alueiden muodostama merkittävä aluekokonaisuus. Alueella on paikallista arvoa ja se on tärkeä alueen kulttuurihistoriallisen luonteen säilymisen kannalta.

Yleisilmeeltään ja rakennuskannaltaan hyvin säilynyt kokonaisuus. Alueella on vanhaa, pääasiassa II-luokkaan arvotettua rakennuskantaa. Alueella voi olla muutama uusi rakennus tai voimakkaasti peruskorjattu vanha rakennus. Uudisrakennukset tai peruskorjatut ra-

kennukset sopivat mittakaavaltaan ja rakennustavaltaan vähintään kohtalaisesti ympäristöönsä. Alue sisältää useita arvonäkökulmia tai yhden erittäin vahvan arvoperusteen.

Toimenpidesuositus: Kokonaisuus tulisi pyrkiä säilyttämään ymmärrettävänä. Rakennuksia ja rakenteita tulisi purkaa vain pakottavasta syystä, myös tiet, muurit ja pihojen rakenteet tulisi huomioida. Vähäinen uudisrakentaminen vanhaa rakennustapaa ja mittakaavaa noudattaen on mahdollista.

ALUE – LUOKKA III

Useiden pihapiirien, rakennusten, rakenteiden, katutilojen ja muiden alueiden muodostama aluekokonaisuus, jolla on merkitystä Pispalan historian tai maiseman kannalta ja, joka on luonteva osa Pispalan historiallista miljöötä.

Yleisilmeeltään ja rakennuskannaltaan melko hyvin säilynyt kokonaisuus. Alue on muuttunut esimerkiksi rakennuskannaltaan, rakenteiltaan, tiestöltään, pihaistutuksiltaan. Rakennukset on arvotettu pääasiassa II ja III-luokkiin ja alueella saattaa olla useita uudisrakennuksia, joista suurin osa sopii kuitenkin vähintään kohtalaisesti vanhan rakennuskannan mittakaavaan ja rakennustapaan.

Toimenpidesuositus: Rakennuksia tulisi purkaa vain pakottavasta syystä, myös tiet, muurit ja pihojen rakenteet olisi huomioitava. Uudisrakentaminen on mahdollista vanhaa rakennustapaa ja mittakaava noudattaen.

6.4.2 KOHDE - Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat kohteet (pihapiirit)

KOHDE – LUOKKA I

Erityisen merkittävä kohde, pihapiiri tai tontti, jolla on suuri paikallinen arvo, mahdollisesti myös maakunnallista merkitystä. Kohde on erityisen tärkeä avainkohde Pispalan kulttuurihistoriallisen miljöönn kannalta.

Luokkaan I arvotetut kohteet edustavat parhaalla mahdollisella tavalla Pispalan perinteistä rakentamisen ja asumisen tapaa tai alueen 1940-60-lukujen modernia rakentamista. Kohteet eli pihapiirit ovat pääasiassa useiden rakennusten muodostamia kokonaisuuksia. Pihapiirin rakennukset, rakenteet, kasvillisuus ja pihan pinnat ovat hyvin säilyneitä. Kohteet omaavat suuren intensiteetin eli kertovuuden ja niihin sisältyy useita arvonäkökulmia tai erittäin vahva yksi peruste.

Toimenpidesuositus: Pihapiiri kokonaisuutena tulisi säilyttää mahdollisimman tarkkaan. Rakennuksia ja rakenteita tulisi purkaa vain pakottavasta syystä, eikä sellaiseksi voida katsoa ylläpidon laiminlyöntiä. Tontilla olevien rakennusten sijoittelun periaatetta ei tulisi muuttaa. Pihapiirin ilme, rakenteet, pinnat ja kasvillisuus tulisi säilyttää perinteisenä. Kohtuullisen pieniä muutoksia sallitaan, mutta ne tulisi tehdä tarkkaan harkiten ja kohteen kulttuurihistoriallisia ominaispiirteitä kunnioittaen. Uudisrakentamista tulisi välttää. Rakennusten mahdolliset muutokset tai laajennukset tulisi tehdä ensisijaisesti vaipan sisällä ja välttää rakennusten rungon laajentamista. Jos rungon muutokseen tai laajennukseen on riittävät perusteet, tulisi korostetun tarkkaan huomioida mm. olemassa olevan ympäristön mittakaava ja rakennustapa. Kaikissa muutos- ja korjaustoissa olisi noudatettava rakennukseen sopivaa rakentamista. (Katso lisäksi mitä on sanottu alueiden ja rakennusten luokituksesta ja toimenpidesuosituksista.)

KOHDE – LUOKKA II

Merkittävä kohde, pihapiiri tai tontti, jolla on paikallista arvoa. Kohde on tärkeä alueen kulttuurihistoriallisen luonteen säilymisen kannalta.

Luokkaan II arvotetut kohteet edustavat hyvin Pispalan perinteistä rakentamisen ja asumi-

sen tapaa tai alueen 1940-60-lukujen modernia rakentamista. Pihapiirin rakennukset, rakenteet, kasvillisuus ja pihan pinnat ovat vähintään kohtalaisen hyvin säilyneitä. Kohteet omaavat intensiteettiä eli kertovuutta ja sisältävät yleensä useita arvonäkökulmia.

Toimenpidesuositus: Rakennuksia ja rakenteita tulisi purkaa vain pakottavasta syystä, eikä sellaiseksi voida katsoa ylläpidon laiminlyöntiä. Pihapiirin ilme, rakenteet, pinnat ja kasvillisuus tulisi pyrkiä säilyttämään perinteisenä. Pieniä muutoksia sallitaan, mutta ne tulisi tehdä harkiten ja kohteen kulttuurihistoriallisia ominaispiirteitä kunnioittaen. Vähäinen uudisrakentaminen tai laajentaminen perinteistä rakennustapaa ja mittakaavaa noudattaen on mahdollista.

KOHDE – LUOKKA III

Kohde, pihapiiri tai tontti, jolla on merkitystä Pispalan historian tai maiseman kannalta ja joka on luonteva osa Pispalan historiallista miljöötä.

Luokkaan III arvotetut kohteet edustavat melko hyvin Pispalan perinteistä rakentamisen ja asumisen tapaa tai alueen 1940-60-lukujen modernia rakentamista. Pihapiireihin on tehty muutoksia, mutta niillä on yhä historiallista arvoa tai ne ovat mahdollisesti osana arvokkaampaa kokonaisuutta.

Toimenpidesuositus: Rakennukset ja rakenteet tulisi pyrkiä säilyttämään. Uudisrakentaminen tai laajentaminen perinteistä rakennustapaa ja mittakaavaa noudattaen on mahdollista.

6.4.3 RAKENNUS - Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat rakennukset

RAKENNUKSET – LUOKKA I

Erityisen merkittävä rakennus, jolla on suuri paikallinen arvo, mahdollisesti myös maakunnallista merkitystä. Rakennus on erityisen tärkeä, avainasemassa Pispalan kulttuurihistoriallisen miljöönn kannalta.

Luokkaan I arvotetut rakennukset edustavat parhaalla mahdollisella tavalla Pispalan perinteistä rakentamisen ja asumisen tapaa tai alueen 1940-60-lukujen modernia rakentamista. Luokkaan I kuuluvat myös alueen merkittävimmät ja parhaiten säilyneet piharakennukset. Rakennukset ovat hyvin säilyneitä, toisin sanoen ne ovat säilyttäneet esimerkillisesti rakennusajankohdalle tai muulle historiansa kannalta tärkeälle ajankohdalle ominaisen rakennushistoriallisen tyylin. Rakennustyyppi ja arkkitehtuuri ovat säilyneet alkuperäisenä tai sen kaltaisena tai kuvastaa alueelle tyypillistä tapaa rakentaa useammassa eri vaiheessa. Muodot, sommittelu ja rakennusmateriaalit ovat alkuperäisiä tai hyvin lähellä alkuperäisiä. Mahdolliset vähäiset muutokset on tehty rakennusta kunnioittaen, tyyliin sopivin materiaalein ja mallein. Näihin kohteisiin sisältyy useita arvönäkökulmia tai erittäin vahva yksi peruste.

Toimenpidesuositus: Rakennus tulisi säilyttää. Rakennuksen saa purkaa vain erityisen pakottavasta syystä, eikä sellaiseksi voida katsoa ylläpidon laiminlyöntiä. Pieniä muutoksia sallitaan, mutta ne tulisi tehdä tarkkaan harkiten ja rakennuksen kulttuurihistoriallisia ominaispiirteitä kunnioittaen. Rakennusten mahdolliset muutokset tai laajennukset tulisi tehdä ensisijaisesti vaipan sisällä ja välttää rakennusten rungon laajentamista. Jos rungon muutokseen tai laajennukseen on riittävät perusteet, tulisi korostetun tarkkaan huomioida mm. olemassa olevan ympäristön mittakaava ja rakennustapa. Kaikissa muutos- ja korjaustöissä olisi noudatettava rakennukseen sopivaa rakentamista. (Katso lisäksi mitä edellä on sanottu alueiden ja kohteiden luokituksesta ja toimenpidesuosituksista.)

RAKENNUKSET – LUOKKA II

Merkittävä rakennus, jolla on paikallista arvoa; tärkeä alueen kulttuurihistoriallisen luonteen säilymisen kannalta.

Luokkaan II arvotetut rakennukset edustavat hyvin Pispalan perinteistä rakentamisen ja asumisen tapaa tai alueen 1940-60-lukujen modernia rakentamista. Luokkaan II kuuluvat myös alueelle tyypilliset hyvin säilyneet, mutta vaatimattomat piharakennukset. Rakennukset ovat vähintään kohtalaisesti säilyttäneet niille ominaiset rakennushistorialliset piirteet. Ne sisältävät yleensä useita arvonäkökulmia. Rakennustyyppi on säilynyt lähes alkuperäisenä ja rakennuksen arkkitehtuuri noudattaa selvästi syntyajankohdan perinnettä tai muuta rakennuksen historian kannalta olennaista ajankohtaa. Muotoiluun, sommitteluun ja materiaaleihin on tehty muutoksia, mutta rakennushistoriallinen kertovuus on yhä tallella. Rakennusten alkuperäinen ilme, rakentamisajankohta tai muutoin rakennuksen historialle tyypillinen merkittävä vaihe on muutoksista huolimatta hyvin tunnistettavissa.

Toimenpidesuositus: Rakennus tulisi säilyttää. Rakennuksen saa purkaa vain erityisen pakottavasta syystä, eikä sellaiseksi voida katsoa ylläpidon laiminlyöntiä. Pienehköt muutokset tai laajennukset ovat mahdollisia, mutta ne tulisi tehdä tarkkaan harkiten, rakennuksen ja olemassa olevan ympäristön mittakaavaa ja rakennustapaa noudattaen sekä rakennuksen kulttuurihistoriallisia ominaispiirteitä kunnioittaen.

RAKENNUKSET – LUOKKA III

Rakennus, jolla on merkitystä Pispalan historian tai maiseman kannalta ja, joka on luonteva osa Pispalan historiallista miljöötä.

Luokkaan III arvotetut rakennukset edustavat melko hyvin Pispalan perinteistä rakentamisen ja asumisen tapaa tai alueen 1940-60-lukujen modernia rakentamista. Rakennuksiin on voitu tehdä merkittäviäkin muutoksia tai laajennuksia. Rakennustyyppi on voinut muuttua, ja rakennuksen arkkitehtuurissa on toteutettu alkuperäiselle tyylille vieraita elementtejä muodoissa, sommittelussa ja materiaaleissa. Muutoksista johtuen rakennus on menettänyt osan kulttuurihistoriallisista piirteistään ja kertovuudestaan, mutta rakennus on yhä hahmoltaan tunnistettavissa oman aikansa tai muun rakennuksen historian kannalta tärkeän ajankohdan rakennusperinteen edustajaksi. Rakennuksilla on yhä historiallista arvoa tai ne ovat mahdollisesti osana arvokkaampaa kokonaisuutta.

Toimenpidesuositus: Rakennus tulisi pyrkiä säilyttämään. Rakennuksen saa purkaa vain erityisen pakottavasta syystä, eikä sellaiseksi voida katsoa ylläpidon laiminlyöntiä. Muutok-

set tai laajennukset ovat mahdollisia, mutta ne tulisi tehdä rakennusta kunnioittaen, rakennuksen ja olemassa olevan ympäristön mittakaavaa ja rakennustapaa noudattaen.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Isojakokartat. Hämeen maanmittauslaitoksen arkisto.

Pispalan asemakaavat vuodelta 1945 ja 1978. Tampereen kaupunki/ Suunnittelupalvelut, arkisto.

Pispalan asemakartta vuodelta 1936. Hämeen maakunta-arkisto.

Pispalan kantakartta, maantien rajankäyntikartat 1930, pakkolunastuskartat 1965, tonttikartta ja osoitekartat. Tampereen kaupunki/ Kaupunkimittaus ja Kaupunkimittauksen arkisto.

Pispalan 1970-luvun inventointimateriaali. Tampereen teknillisen yliopiston arkkitehtuurihistorian osasto, arkisto.

Rakennus- ja muutoslupapiirrokset. Tampereen kaupunki/ Rakennusvalvonnan arkisto.

Tampereen kaupungin inventointi. Arkeologinen inventointikertomus 1995. Tampereen museot/ Pirkanmaan maakuntamuseon kulttuuriympäristöyksikön arkisto.

Valokuvat. Tampereen museot/ Kuva-arkisto.

Raportit ja selvitykset

Jarva Hilka ja Valanto Sirkka, Pispala, Rakennetun ympäristön selvitys ja perussparannusohjeisto. TTKK Arkkitehtuurin osasto. Raportti 69. Tampere 1979.

Kantakaupungin ympäristö- ja maisemaselvitys. Tampereen kaupunki, Suunnittelupalvelut, Selvitykset ja arvioinnit, Kaupunkiympäristön kehittäminen, Maankäytön suunnittelu. Julkaisu 1. 2008.

Pieni punainen kirja, Pispalan kulttuuriympäristöohjelma; Pasi Virtamo. Pispalan asukasyhdistys Ry. 2005.

Pispalan arkeologinen inventointi. Vadim Adel, Pirkanmaan maakuntamuseo. 2008.

Pispalan rakennusinventointi. Anu Eerikäinen, Pirkanmaan maakuntamuseo. 2001-2002.

Pispalan rakennusinventointi, Tahmela ja Ansiokallio. Kati Lahtinen, Pirkanmaan maakuntamuseo. 2003.

Pispalan inventoinnin täydennys. Riikka Nieminen, Pirkanmaan maakuntamuseo. 2005.

Pispalan maisema. Tampereen kaupunki, kaavoitusyksikkö, MA-arkkitehdit. 2005.

Pispalan rakennustavat. Hanna Lyytinen. 2005.

Pispalan rakennustavat. Pispalan ja Tahmelan väliaikainen rakennustapaohje. Hanna Lyytinen. 2008.

Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet. 3.p. Tampereen seutukaavaliitto. Tampere 1990.

Rakennettu kulttuuriympäristö, valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Putkonen Lauri. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki 1993.

Kirjallisuus

Adel Vadim, Menneisyyden jälkiä Nokianvirran rannoilla. Julkaisussa Pirkanmaan alta 2. Arkeologisia tutkimuksia. Tampereen museoiden julkaisuja 58. Tampere 2001.

Ainutlaatuinen Pispala : muistelmia ja kuvauksia Pispalasta ja sen asukkaista. Toim. Toivo Järvinen ja Uuno Sinisalo. Pispalan moreeni, Tampere 1973.

Andersson Päivi; Rakennusinventoinnin opas. Keski-suomen museon monistesarja 1/91. 2.p. Jyväskylä 1991.

Harjula, Kristiina, Unelma Pispalasta. Tampere 1992.

Helén, Maarit; Viitteitä Pispalasta : luettelo Pispalaa ja pispalalaisia koskevista artikkeleista ja kirjallisuudesta. Pispalan moreeni, Tampere 1993.

Helenius Kyllikki, Provastin talo Pispalassa enää muisto vain. Vanha Provastin talo purettiin keväällä 1987. Tammerkoski 7/1987.

Helenius Kyllikki, Wivi Lönnin suunnitteleman Pispalan rukoushuoneen vaiheet. Artikkel

teoksessa Helenius Kyllikki, Tarinoita Tampereelta II. Tampere-seuran julkaisuja 69. Tampere 1993. s. 26-38.

Helenius Kyllikki, Pispala, Tampereen pääkaupunki. Tampere-seura. Tampere 2001.

Hurme Taru ja Kalliokoski Mikko. Pispalan suuri muutos. Pispalan rakennuskannan perusparantamisen ja uudisrakentamisen seurantatutkimus. Yhteenvetoraportti. TTKK. Tampere 1987.

Jansson, Jarmo; Paluu Pispalaan. Tampere seuran julkaisuja 106. Tampere-Seura, Tampere 2005.

Jutikkala, Eino; Tampereen historia III. Tampere 1979.

Kaukovalta K.V.; Pirkkalan historia. Tampere 1934.

Kerrostalot, 1940-1960; Erkki Mäkiö et al. Helsinki 1990.

Kivimäki Sanna ja Laiho Marianna; Puhhasta tuli. Tarinoita Rajaportin saunasta. Pispalan saunayhdistys ry. Tampere 1996.

Koskiahho Briitta; Pispala eilen, tänään ja huomenna. Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia VIII. Tampereen historiallinen seura. Tampere 1984.

Kuninkaan kartasto Suomesta 1776-1805. Konungens kartverk från Finland. Timo Alanen ja Saulo Kepsu. SKS. Tampere 1989.

Louhivaara, Maija; Tampereen kadunnimet. Tampereen museoiden julkaisuja 51. Tampere 1999.

Maailman paras hauli putosi Pispalan Eiffelistä. Artikkelijulkaisussa Tutkimusmatkoja Tampereen taloihin, Jari Korkki ja Jari Niemelä. Tampere-seuran julkaisuja 75. Tampere 1995. s. 123-5.

Nikula Riitta; Rakennustaiteen 1920-30-luku. Teoksessa Ars - Suomen taide 5. Otava. Keuruu 1990.

Nyberg Teuvo; Pispalan asutuksen kehitys. Tampereen kaupungin museot. Vuosikirja 3. Tampere 1978.

Pispalan 20. vuosisata, Vuodet 1900-1999. Kirsti Salo ja Sakari Patjas (toim.). Pispalan mo-

reeni ry. Tampere.

Rasila, Viljo; Tampereen historia IV. Tampere 1992.

Rasila Viljo; Tampereen historia 2. 1840-luvulta vuoteen 1905. Tampere 1984.

Rasila Viljo; Pirkanmaan historia. Pirkanmaan kotiseutusarjan 4. osa. Pirkanmaan liiton julkaisu 2 B. Tampere 1993.

Riekkola, Juhani; Pispala. Pispalan moreeni ry:n julkaisuja 2. Pispalan moreeni, Tampere-seura, Tampere 1976.

Salo Kirsti ja Patjas Sakari, Pispalan 20. vuosisata. Pispalan Moreeni Ry. Tampere 1999.

Sand Rauha; Tätä Pispala oli minulle. Muistelmani. Toim. Kirsi Salo. Tampere 2001.

Sinisalo Uuno; Tampereen harjun alueen paikannimistöä. Tammerkoski 6/1942.

Sinisalo Uuno; Tampereen kirja. Kuvaus Tampereen vaiheista ja nykyisestä kaupungista. Tampere-seura. Tampere 1947.

Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998. Tampereen kaupungin ympäristötoimi, kaavoitusyksikkö julkaisuja 2/98. Tampere 1998.

Tamperelaiset, Tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen 1918-1940; Jouni Koskinen et. al. Tampereen museoiden julkaisuja 79. Tampere 2005.

Viita Lauri; Moreeni. WSOY, Juva 2001.

Uusi-Rauva Sami; Ahjola tamperelainen settlementti vuodesta 1929. Settlementtijulkaisuja 8. Jyväskylä 2000.

Internetlähteet

Ahjolan internetsivut. Ahjola <http://www.ahjola.fi/>

Art Pispalan internetsivut. <http://www.databooks.com/artpispala/>

Etuovi; Inventoitavien kiinteistöjen asunnonmyynti-ilmoitukset, luettu 18.06.2008 ja 15.5.2009. www.etuovi.com

Kulttuurihistoriallinen inventointi rakennetussa ympäristössä. Mikko Härö ja Johanna Forsius. Opas, Museovirasto, rakennushistorian osasto. 2007.

<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=77300&lan=fi>

Punainen Pispala. Jarmo Mäkilän ja Osmo Sounelan tuottama Pispalan historian verkkojulkaisu. <http://pispala.fi/historia/punainenpispala/>

Koskesta voimaa. Tampereen yliopiston ja Tampereen kaupungin tuottama Tampereen historian verkkojulkaisu. <http://www.historia.tampere.fi/etusivu.htm>

Lauri Viidan museon internetsivut. <http://www.lauriviitaseura.org/kirjailija.html>

Oikotie; Inventoitavien kiinteistöjen asunnonmyynti-ilmoitukset, luettu 18.06.2008 ja 15.5.2009. <http://www.oikotie.com/>

Pispalan kirkon internetsivut. <http://www.tampereenseurakunnat.fi/kirkot/pispala>

Pispalan portaat. <http://www.pispala.fi/>

Pispalan valokuvia. Jarmo Mäkilän ja Osmo Sounelan kokoama Pispalan valokuva-sivusto. <http://www.pispala.fi/pispalakuvia/>

Suulliset lähteet

Pispalaa koskevia tietoja täydennettiin haastattelemalla alueen pitkäaikaisia asukkaita, nykyisiä asukkaita ja kiinteistönomistajia useissa yhteyksissä. Suullisia tietoja antaneiden henkilöiden nimiä ei tietosuojasyistä ole mainittu alue- ja kohde- ja rakennuskohtaisissa inventointilomakkeissa. Lomakkeista on luettavissa ainoastaan suullisia tietoja antaneen henkilön suhde kohteeseen, kuten esim. naapuri, kiinteistön omistaja tai asukas.